

Helyi közösségek a mezőgazdasági sokféleségért Magyarországon

**Helyi közösségek a mezőgazdasági
sokféleségért Magyarországon**

Védegylet
2012

ISBN 978-615-5193-01-9

**Helyi közösségek
a mezőgazdasági sokféleségért
Magyarországon**

Szerzők

Kiss Csilla, Bela Györgyi és
Bodorkós Barbara

Közreműködtek

Bordás-Varga Nóra, Csányi György,
Domonyai András, Horváth Lajos,
Kollár Zsuzsanna, Kovács Géza (†),
Kőváriné dr. Bartha Ágnes, Lantos
Tamás, Vágvolgyi Gusztáv - Pabló

Fotók

Agricomplex, Arcade Bisztró,
Arche Noah, Bartha Gabó,
Garden Organic/Heritage Seed
Library, Gregulics Szilvia,
Korzenszky Anna, Ormánság
Alapítvány, Piszkei Öko, Polyán
Egyesület, RENOVA, Réseau
Semences Paysannes, Maria
Scholten, Logan Strenchock

Grafikai tervezés, nyomdai előkészítés

Sipos Balázs

Nyomdai kivitelezés

Folprint zöldnyomda

Kiadó

Védegylet Egyesület

A kiadvány a Vidékfejlesztési
Minisztérium valamint az Európai
Unió pénzügyi támogatásával
készült. A kiadvány tartalmáért
teljes egészében a kiadó vállalja

a felelősséget, és az semmilyen
körülmények között nem
tekinthető az Európai Unió vagy
a Vidékfejlesztési Minisztérium
hivatalos álláspontjának.

VÉDEGYLET

1114 Budapest, Bartók Béla út 19.
+36 1 279 1595
iroda@vedegylet.hu

www.vedegylet.hu

Kultúrnövényeink genetikai sokfélesége egy kincsesláda, amely környezeti, kulturális és gasztro-nómiai tekintetben értékes növényfajtákat rejt magába. Megőrzése nem csupán a génbankok feladata. Fenntartható használata különleges erőfeszítéseket igényel. Alapvető szerepet játszanak benne azok a gazdálkodók és helyi közösségek, amelyek a sokszínűséget egy élő rendszerben – gazdaságokban és kiskertekben természetve – tartják fenn és teszik elérhetővé a mindennapjainkban.

Ez a kiadvány „A fenntartható mezőgazdaság és élelmiszer-önrendelés jó gyakorlatai a szegénység elleni küzdelemben” című EuropeAid által támogatott projekt keretében megvalósult, interjúkon alapuló kutatás eredményeit ismerteti.

A bemutatott kezdeményezések fényt derítenek arra, hogy a gazdálkodók és a helyi közösségek miként járulnak hozzá az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi genetikai erőforrások megőrzéséhez és fejlesztéséhez Magyarországon.

Kutatásunk keretében megnéztük azt is, milyen hajtóerők mozgatják őket és milyen tényezők befolyásolják törekvéseik sikerességét.

Az esettanulmányok kiválasztásának fő kritériumai között szerepelt a kezdeményezések közösségi és innovatív jellege.

A példák önfenntartó és árutermelő kezdeményezéseket is tartalmaznak, és felölelik a növényfajok és fajták széles választékát.

A dőlt betűvel szedett kifejezések magyarázata a Fogalmak, a felső indexxel jelölt hivatkozások a Végjegyzet című fejezetekben található.

Bevezetés

A kultúrnövények sokfélesége: egy stratégiai erőforrás

A mezőgazdaságban felhasznált növények sokszínűsége riasztó ütemben csökken. A 19. század óta eltűnt a növényfajták 75%-a, és a világ ételmezését ma mindössze 12 növény- és 5 állatfaj biztosítja¹. Ennek egyik jelentős oka, hogy az ipari mezőgazdaság és a tömegtermelés eredményeként a gazdálkodók a helyi adottságokhoz alkalmazkodott változatos növényfajták helyett magas hozamú, genetikailag egységes fajták termesztése tértek át².

Szántóföldi kultúrnövényeink, zöldségféléink és gyümölcsseink – más szóval az ételmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásaink – sokfélesége olyan stratégiai erőforrás, amivel fenntartható módon kell gazdálkodnunk és meg kell őriznünk a jövő generációk számára. A haszonnövények sokszínűsége ugyanis hatással van *ételmezésbiztonságunkra*, és fontos építőköve *ételmiszer-önrendelkezésünknek*.

A Világbank és az Egészségügyi Világszervezet „Válaszúton a mezőgazdaság” című tanulmánya³ szerint, a szellemi tulajdonjogokkal levédett, magas hozamú növényfajták leginkább a jobb erőforrásokkal rendelkező társadalmi csoportoknak és a multinacionális vállalatoknak kedveztek, de nem javítottak a szegényebb, hátrányos helyzetű gazdálkodói csoportok *ételmezésbiztonságán*.

Az éghajlatváltozás következtében felértékelődhet a kevésbé hasznosított növényfajok szerepe, hiszen olyan növényekre lesz szükség, amelyek képesek alkalmazkodni a megváltozott klimatikus feltételekhez és szélsőséges időjáráshoz.

Az újravethető, a táji és kulturális sokszínűséghez illeszkedő, vegyszerek nélkül is termeszthető növényfajták a helyi közösségek *ételmiszer-önrendelkezése* szempontjából is fontosak, hiszen általuk biztosítható a termelők külső erőforrásoktól való függetlensége és egyes gasztronómiai hagyományok megőrzése.

A gazdálkodóknak eddig is óriási szerepük volt a kultúrnövények sokszínűségének kialakításában, és jelenleg is rendkívüli módon hozzájárulnak a világon az élelmezés és a mezőgazdasági termelés alapját képező növényi génforrások megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez.

A gazdálkodók korábbi generációi tevékenységének eredményeként számos, a helyi környezeti feltételekhez természetes módon alkalmazkodott és hagyományosan termesztett, ún. *tájfajta* növény jött létre. A jelenlegi termelési rendszerek keretei között, a mezőgazdasági termelők szelekciós tevékenységének eredményeként, illetve *résztvételi nemesítési* programok részeként, új, értékes ún. *gazdálkodói fajták* jönnek létre⁴.

Az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokról szóló Nemzetközi Egyezmény⁵ (továbbikban FAO Egyezmény) elismeri a gazdálkodók értékes hozzájárulását a mezőgazdasági sokféleség kialakításához. Az egyezmény értelmében a Szerződő Felek kötelezettségei közé tartozik olyan politikai és jogi intézkedések bevezetése, amelyek elősegítik a mezőgazdasági génforrások fenntartható használatát, és biztosítják a mezőgazdasági termelők ehhez kapcsolódó jogait. (lásd. keretes írásainkat).

Azoknak a gazdálkodói csoportoknak és helyi közösségeknek a munkáját, amelyek a mezőgazdasági sokféleség fejlesztésével foglalkoznak, számos kihívás nehezíti.

Az ipari mezőgazdaság és növény-nemesítés elterjedésével párhuzamosan olyan jogszabályi, intézményi és piaci környezet alakult ki, amelyben a gazdálkodók egyénileg nem érdekelték a mezőgazdasági sokféleség megőrzésében és fenntartásában⁶.

A vetőmagpiac és a hozzá tartozó fajtavédelmi (*fajtaoltalmi*, növény-szabadalmi) a rendszer bevezetésével párhuzamosan a gazdálkodók vetőmag-nemesítői, fajtamegőrzési szerepe leértékelődött. A gazdálkodók ugyanakkor a vetőmagpiac fogyasztóivá, gyakran az új kereskedelmi fajták „illegális” felhasználóivá váltak⁷. A kultúrnövények sokszínűsége közvetlenül hat a gazdálkodók megélhetésére és a helyi gazdaságra.

Azok a mezőgazdasági termelők, akik ápolják a genetikai erőforrásainkat, nem lehetnek közvetlen haszonélvezői a genetikai értéknek, gazdasági értelemben nem tudják realizálni azokat az egyéni hasznokat, amelyek a mezőgazdasági sokféleség termesztéséből származhatnak. Az uralkodó jogszabályi, intézményi és piaci körülmények között gazdaságilag nem racionális cselekvés tehát fajtát fenntartani, helyi körülményekhez alkalmazkodott fajtákkal foglalkozni⁸.

Az Európai Unió és tagállamai a vetőmagpiaci szabályozás némi átalakításával próbálnak a helyi és a regionális feltételekhez természetes módon alkalmazkodott, illetve hagyományosan termesztett és generáció által veszélyeztetett mezőgazdasági fajták számára is

lehetőséget biztosítani a formális kereskedelemben. Az új jogszabályi keretek szabta korlátok azonban nem kezelik kellő rugalmassággal a köztermesztésből kiszorult, a környezeti adottságokhoz alkalmazkodott fajták elismerését és forgalmazását⁹. A gyakorlati tapasztalatok szempontjából rugalmasabb megoldásnak bizonyulhat a 2010-ben elfogadott svájci modell¹⁰, amely hivatalos bejegyzés és vetőmagtanúsítás feltétele nélkül engedélyezi a *tájfajták*, *régi fajták*, *ökotípusok* és *résziaci fajták* vetőmagjának a forgalmazását.

A jogszabályi korlátokon kívül a gazdálkodók számára további nehézséget jelent a kereskedelmi forgalomból kiszorult fajták esetén a kellő mennyiségű kiindulási szaporítóanyag hiánya.

A fajtákkal együtt már elveszett a termesztésükkel és a felhasználással kapcsolatos tudás jelentős része. A növényi génforrások fenntartható használatához hozzátartozik olyan infrastruktúrák, résziacok és értékesítési csatornák kiépítése, amelyek megkönnyítik a mezőgazdasági sokszínűsége épülő termékek értékesítését¹¹. Hiányzik a fogyasztói tudatosság a mezőgazdasági biodiverzitás értékét és gyakorlati jelentőségét illetően.

Egyre több olyan közösségi kezdeményezés létezik Európában és hazánkban is, amely a köztermesztésből kiszorult *tájfajták* és *résztvételi nemesítésből* származó *gazdálkodói* fajták vetőmagjainak kezelésével, szaporításával kapcsolatos nehézségek megoldására, vagy éppen a termények közvetlen

A növényi génforrások fenntartható használata

Az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokról szóló Nemzetközi Egyezmény (FAO Egyezmény) egyik központi kérdése a növényi génforrások fenntartható használata.

Az egyezmény 6. cikkében a Szerződő Felek útmutatást kapnak arról, hogy milyen jellegű intézkedések segítik elő ezt a célkitűzést:

a) „méltányos” mezőgazdasági politika követése, amely megfelelő módon elősegíti különféle olyan földművelési rendszerek kidolgozását és fenntartását, amelyek javítják a mezőgazdaságban a biológiai sokféleség és az egyéb természeti erőforrások fenntartható használatát;

b) azon kutatások támogatása, amelyek javítják és megőrzik a biológiai sokféleséget azáltal, hogy maximalizálják a fajtán belüli és a fajták közötti változatosságot a mezőgazdasági termelők érdekében, különös tekintettel azokra, akik létrehoznak és fenntartanak saját fajtákat, és alkalmazzák az ökológiai alapelveket a talaj termékenységének fenntartásában, valamint a betegségek, a gyomok és a rovarkártevők elleni harcban;

c) szükség szerint azon nemesítési erőfeszítések támogatása, amelyek a mezőgazdasági termelők részvételével – különösen a fejlődő országokban – növelik az olyan fajták kifejlesztésének képességét, amelyek különösen megfelelnek a szociális, a gazdasági és az ökológiai feltételeknek, beleértve a gyenge termőképességű földterületeket is;

d) a kultúrnövények genetikai alapjának kizárása és a mezőgazdasági termelők számára elérhető genetikai változatosság növelése;

e) a helyi és a helyi körülményekhez alkalmazkodó növényfajták, változatok és kevésbé hasznosított fajok kiterjedtebb használatának megfelelő módon történő elősegítése;

f) a változatok és fajok sokfélesége szélesebb körű használatának támogatása megfelelő módon a köztermesztés/gazdálkodás, a megőrzés és a fenntartható használat keretein belül, erős kapcsolatok létrehozása a növény-nemesítés és a mezőgazdasági fejlesztés között a növények geneti-

kai sebezhetőségének és genetikai leromlásának csökkentése céljából, és a világ megnövekedett élelmiszer-termelésének a fenntartható fejlődéssel összeegyeztethető elősegítése érdekében; és

g) azoknak a növény-nemesítési stratégiáknak és rendelkezéseknek a felülvizsgálata és szükség szerint kiigazítása, amelyek a fajták és vetőmagvak forgalomba hozatalával kapcsolatosak.

Az egyezmény a növényi génforrások fenntartható használatával kapcsolatos kötelezettségeket nem teszi függővé a nemzeti törvényektől, vagyis ezek a vállalások minden Szerződő Félre egyformán és kötelező módon vonatkoznak.

értékesítésének céljából jött létre¹². Több országban alakultak gazdálkodók által működtetett vetőmag-hálózatok (pl. Réseau Semences Paysannes – Franciaország, Rete Semi Rurali – Olaszország, és Red de Semillas – Spanyolország). Egyre több az együttműködés a kertészek között is a mezőgazdasági sokféleség megőrzésére (pl. az osztrák Arche Noah, az angol Garden Organic/Heritage Seed Library, a dán és az ír vetőmag megőrző hálózatok).

Kézműves vetőmag cégek is elkezdtek foglalkozni a sokszínűség megőrzésével és terjesztésével (pl. a németországi Bingenheimer, a francia Germinance és Biaugerme), és szervezetek

alakultak a mezőgazdasági sokféleségből származó termékek piaci hasznosítására (pl. a svájci Pro Specie Rara). Ezek az együttműködések sikeresek abban, hogy kedvezőtlen intézményi és jogszabályi feltételek, valamint piaci kényszerek mellett is képesek a kultúrnövények sokszínűségének megőrzésére és fejlesztésére.

Gyakorlati munkájuk mellett érdekképviseleti tevékenységet is kifejtnek annak érdekében, hogy a FAO Egyezményben foglalt mezőgazdasági termelői jogok megvalósuljanak, és olyan keretfeltételek teremthetők, amelyek támogatják a növényi génforrások fenntartható használatát.

A kiadványunkban bemutatott hazai közösségi kezdeményezések pozitív példái a mezőgazdasági és élelmzési célú növényi génforrások fenntartható használatának. Bemutatjuk azokat a hajtóerőket, amelyek a közösségek tevékenységére ösztönzőleg hatnak, és csokorba gyűjtjük a kezdeményezések sikertényezőit. Vizsgálatunk rávilágított arra, hogy habár ezek a kezdeményezések számos értéket teremtenek, és jelentős mértékben hozzájárulnak a hazai kultúrnövények sokszínűségének megőrzéséhez, tevékenységüket még számos korlát akadályozza. Hosszú távú sikeres működésük és elterjedésük akkor biztosított, ha jogi, intézményi és finanszírozási feltételek kedvezőbbek.

A mezőgazdasági termelők jogai

„Az élelmzési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokról szóló nemzetközi egyezmény” (FAO Egyezmény) és a „Biológiai Sokféleség Egyezmény” elfogadása fontos lépések voltak a mezőgazdasági termelők jogainak elismerése területén. A FAO Egyezmény keretében a „mezőgazdasági termelők jogai” egy nemzetközileg elfogadott koncepció, szigorú fogalom meghatározás nélkül. A Részes Felek, bizonyos keretek között, szabadon határozhatják meg, mit is értenek ezeken a jogokon.

A FAO Egyezmény 9. cikke a mezőgazdasági termelők jogainak különböző elemeit sorolja fel. Elismeri a mezőgazdasági termelőknek a mezőgazdasági termelés során előállított magvak/szaporítóanyagok megóvásához, felhasználásához, cseréjéhez és értékesítéséhez fűződő jogait. A termelőknek joguk van továbbá az élelmzési és mezőgazdasági célú növényi génforrások megőrzésével és fenntartásával, illetve ezen források felhasználásából fakadó hasznok igazságos és méltányos elosztásával kapcsolatos döntéshozatalban való részvételhez. A gazdálkodóknak szintén joguk van az élelmzési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokkal kapcsolatos alapvető hagyományos ismeretek védelméhez.

A nemzeti kormányok viselik a felelősséget a mezőgazdasági termelők élelmzési és mezőgazdasági célú növényi genetikai erőforrásokkal kapcsolatos jogainak megvalósításáért. Minden nemzeti kormány köteles a mezőgazdasági termelők szükségleteivel és prioritásaival összhangban és a nemzeti törvényeknek megfelelően, intézkedéseket tenni a mezőgazdasági termelők jogainak megvédelmezéséért és előmozdításáért.

Leginkább 4 témakört szoktak említeni, a mezőgazdasági termelők jogaival kapcsolatban:

A magvak/szaporítóanyagok megóvásának, felhasználásának, cseréjének és értékesítésének a joga: Lehetővé kell tenni a gazdálkodók által előállított vetőmag közvetlen értékesítését a végfelhasználók

felé azon fajták esetén is, amelyek újraszaporítható és természetesen módon képesek alkalmazkodni a helyi környezeti feltételekhez, de nem szerepelnek a nemzeti fajtajegyzéken. Ezen kívül a gazdák számára is meg kellene könnyíteni a növényi génforrások állami gyűjteményeihez való hozzáférést.

Hagyományos ismeretek védelme: Elő kell segíteni az önkéntes és ingyenes regionális fajtajegyzékek bevezetését, amelyekben a helyi közösségek a saját – termesztési tapasztalataik, felhasználási, gasztronómiai és kulturális – szempontjaik szerint vezetik az általuk termesztett fajták leírását. Létre kell hozni olyan hálózatokat, amelynek a keretében gazdálkodók, kertészek, kutatók, egyetemek, génbankok és kézműves terméket előállító feldolgozók együtt tudnak működni a regionális fajtajegyzékekben szereplő fajták megőrzésében és fejlesztésében. Támogatni kell a gazdálkodók közötti tapasztalatcseréket.

Haszon-megosztás: A bio-kalózkodás elleni védelem érdekében kötelezővé kellene tenni a genetikai források származási adatainak közlését, minden vetőmagcsere, fajta regisztráció, fajtaoltalom megszerzésekor. Ezen túlmenően a gazdák szervezeteinek, és kertészeti csoportoknak vagy a helyi közösségeknek nagyobb részvételt kell biztosítani a vetőmagcserek nyomon követésében.

A korábban ismertetett multilaterális haszon-megosztási rendszeren túlmenően felmerült a haszonmegosztási adó kivételének gondolata is. A nem újraszaporítható fajták vetőmagjának esetében ebből a „forgalmazás típusú” adóból származó bevételeket a „gazdálkodóknál történő” (on-farm) megőrzésre és a részvételi nemesítési programok finanszírozására kellene fordítani.

Gazdálkodók nagyobb részvétele a döntéshozatalban.

A mezőgazdasági termelők jogainak biztosítása egy fontos módja a növényi génforrások köztermesztésben történő fenntartható használatának.

Helyi közösségek és a növényi génforrások fenntartható használata a köztermesztésben

A kiadványban bemutatott közösségi kezdeményezések hozzájárulnak változatos földművelési rendszerek létrehozásához, ugyanakkor támogatják az ökológiai alapelvek alkalmazását a talaj termékenységének fenntartásában, valamint a betegségek, a gyomok és a kártevők elleni harcban. Mindegyik eset a környezetbarát gazdálkodási módszerek valamely formájára összpontosít. Figyelembe veszik a helyi környezeti feltételeket és a táj mozaikszerű szerkezetét, kevesebb vegyszert alkalmaznak (pl. árterek vagy gyakori aszálysújtotta területek művelése, alkalmazkodó gyümölcsészet) vagy tanúsított ökogazdálkodást valósítanak meg.

Színesedő gazdaságok és kiskertek

A helyi közösségek több megfontolásból érdekeltek a mezőgazdasági sokféleség köztermesztésben történő megőrzésében.

Ezzel egyidejűleg valamennyi kezdeményezés hozzájárul ahhoz, hogy kiszélesítse a kultúrnövények genetikai bázisát, és növelje a gazdálkodók számára elérhető növényi (és egyes esetekben állat-) genetikai sokféleséget, miközben segítik a *tájfajták*, a helyi körülményekhez alkalmazkodó fajták és a ritka fajok elterjedését. A bemutatott közösségi kezdeményezések felölelik a mezőgazdasági fajok és fajták széles választékát. Néhol kiemelt hangsúlyt helyeznek a ritka, „*alternatív*” fajok használatára (alakor, tönke, cirok, mohar, édes ánizs, olajretek, szösös bükköny, csicseriborsó, madárberkenye, som és naspolya).

A programok keretében olyan fajták kerülnek felhasználásra és fejlesztésre a gazdálkodók részvételével, amelyek megfelelnek a helyi szociális, gazdasági és ökológiai feltételeknek, beleértve a gyenge termőképességű földterületeket. A tanulmányozott esetek rávilágítanak arra,

hogy a fajták fenntartható használata – a fajok és fajták köztermesztésben történő fenntartása és bővítése által – csökkenti a termények sebezhetőségét és genetikai erózióját.

A fajták szaporítóanyagát önkormányzati facseteteiskolákon, közösségi csemetekerteken, facsetete vásárokon vagy magcsere-beréken keresztül terjesztik. Egyes kezdeményezések közvetlenül a fogyasztókhoz is eljuttatják a kultúrnövények sokszínűségét.

A felsorolt érvek alapján kutatásunk fő következtetése, hogy a FAO Egyezményben tett vállalások – különösen a növényi génforrások fenntartható használatának és a mezőgazdasági termelők jogainak biztosítása – olyan közösségi kezdeményezések támogatásával tudnak érdemben megvalósulni, amelyek a köztermesztésben tartják fent a *tájfajta* és a helyi körülményekhez alkalmazkodó haszonnövények változatosságát¹³.

iránti kíváncsiság sarkalják a *tájfajta* növényekkel való kísérletezésre. Az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézetének ökonemesítője a Magyarországon még újdonságnak számító ún. *ökológiai nemesítési* módszerekkel állított elő olyan tönke és alakor fajtát, amely az ökogazdálkodásban elfogadott ha-

gyományos nemesítési módszerekhez képest még közelebb áll az ökogazdálkodás elveihez. A program másik innovációja a részvételi termékfejlesztés. Az ökológiai növény-nemesítő a programban résztvevő biotermék-előállítók kritériumai szerint hozott létre különböző fajtákat kísérleti célokra. Ezek teljesítményét a termesztési tapasztalatokat és a próbasütéseket, valamint egyéb típusú feldolgozást követően a gazdálkodók és a feldolgozók értékelik, majd kiválasztják a termék szempontjából legalkalmasabb fajtákat.

A bemutatott kezdeményezések többsége új termékkel gazdagítja a piaci kínálatot. Az új termékek skálája az alapanyagoktól (pl. gyomaendrődi sütőtök vagy batul alma facsetete) a feldolgozott termékekig terjed (pl. az Agricomplexhez kötődő szárított paradicsom és csicsóka liszt, vagy az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézete és a Piszkei Öko pékség együttműködésében létrehozott speciális péktermékek).

Élelmiszer-önrendelkezés

Az *élelmiszer-önrendelkezés* elvei mentén a bemutatott kezdeményezések többsége megfogalmazta azt a célt, hogy a mezőgazdasági sokszínűség megőrzése révén olyan minőségi, egészséges és változatos élelmiszereket kíván előállítani – önellátásra és a piacra – amelyek különleges ízekkel és gasztronómiai értékekkel rendelkeznek. A Gyümölcsész Hálózat gazdálkodást folytató tagjai több száz alma, körte, szilva és egyéb gyümölcsfajtát termesztnek. A Polyán Egyesület Fenntartható Faluprogramján belül és a Biokultúra Egyesületekhez tartozó kertészek saját fogyasztásra termelnek, de egyes esetekben a piacon is értékesítenek. A SZÖVET a budapesti piacokon és agroturisztikai programok keretében juttatja el a fogyasztókhoz különleges termékeit. Az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézet és az együttműködő bioélelmiszer-

előállítók közös célja a prémiumkategóriájú (magas minőségű) biotermékek előállítása és bevezetése a hazai piacokra. Az Agricomplex terve pedig az volt, hogy a különleges fajták termesztése révén kiváló minőségű alapanyagokat biztosítson hazai éttermeknek, valamint helyi közétkeztetési programok számára.

A gazdálkodók egy része, főként az ökológiai gazdálkodási módszereket alkalmazók, úgy vélik továbbá, hogy nincs megfelelő mennyiségű és minőségű biovetőmag a hazai piacon. A Magyarországon felhasznált tanúsított biovetőmag többsége importból származik. Ezek a vetőmagok kevésbé felelnek meg a hazai földrajzi-éghajlati viszonyoknak, és ráadásul drágák. Az ökogazdálkodás iránt elkötelezettek ezért inkább saját vetőmagot kívánnak előállítani vagy magfogási tapasztalattal rendelkező gazdátársaitól kívánnak vetőmagot beszerezni *tájfajta*, *régi fajta* vagy a helyi környezeti feltételekhez alkalmazkodó egyéb növényfajtákból.

Környezetvédelem, tájgazdálkodás és alkalmazkodás a klímaváltozáshoz

A helyi közösségek számára a mezőgazdasági sokféleség megőrzése szorosan kapcsolódik a környezetvédelem és a tájgazdálkodás iránti elkötelezettséghez. Ehhez társul az az igény, hogy csökkentsék a gazdaság számára az éghajlatváltozással járó kockázatokat.

A Gyümölcsész Hálózat tagjai számára elsődleges cél az, hogy olyan módon éljenek és gazdálkodjanak, amely a sokféleség maximális fenntartásával tiszteletben tartja a környezetet. A figyelem középpontjában a természet és a tájkép állnak. A gyümölcsösökre a gyümölcsfa fajták széles választéka, de fajtánkénti kis mennyisége jellemző, és együtt jár egyéb növényfajok (gyógynövények, gomba, takarmánynak használható változatos gyepek és fűfélék, zöldségfélék, stb.) és az állatvilág (madarak, méhek, stb.) sokszínűségével. A Polyán Egyesület különös hangsúlyt fektet az agrár-környezetgazdálkodási módszerek alkalmazására és olyan gazdálkodási formák újrachonosítására, amelynek keretében az ember együttműködik a természettel. A SZÖVET az Élő Tisza védjegy keretében ösztönzi arra a gazdálkodókat, hogy foko-

zatosan vezessenek be környezetbarát gazdálkodási módszereket, és lehetőséget biztosít számukra a köztermesztésből már kiszorult, hozzáadott értékkel rendelkező fajták termesztésére és értékesítésére. Az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézet ökonemesítője által előállított gabonafajták érzékenyek a nitrogénre és a gyomirtókra, ezért csak a teljesen vegyszermentes ökogazdálkodás keretei között tudnak megmaradni. Az Agricomplex által beindított kezdeményezés az agrár-környezetgazdálkodási programban elfogadott integrált zöldségtermesztés kritériumait és extenzív gazdálkodási módszert alkalmazta. A homokhátsági program pedig azzal a céllal indult, hogy a klímaváltozás által teremtett új környezeti feltételeket figyelembe véve javítson a mezőgazdálkodás alkalmazkodó képességén, és az aszály-sújtotta térségben szárazságtűrő növényeket honosítson meg.

Vidékfejlesztés és munkahelyteremtés

A mezőgazdasági sokféleség megőrzésével foglalkozó közösségi kezdeményezések hozzájárulnak a helyi gazdaság fellendítéséhez, főként vidéken, és új munkahelyeket hoznak létre. A Polyán Egyesület által beindított kezdeményezés

keretében a természettel együttműködő gazdálkodásra alapozott helyi termékek előállítása, valamint az erre támaszkodó turisztikai, vendéglátó szolgáltatások hozzájárulnak a mikóházi lakosság megélhetésének biztosításához. A SZÖVET segíti a Tisza-menti településeken élő gazdálkodókat a termékeik diverzifikálásában és értékesítésében. Az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézet és a bioélelmiszerfeldolgozók együttműködése révén új biopékség építését tervezik, amely új munkahelyeket teremt. Az új termékek előállításához szükséges gabonák

Helyi közösségek a mezőgazdasági sokféleségért: a siker titka

A bemutatott kezdeményezések rávilágítottak arra, hogy a növényi genetikai források fenntartható használata a köztermesztésben akkor tud sikeresen megvalósulni, ha olyan jól összehangolt közösségi kezdeményezések keretében zajlik, amelyek a gazdálkodók igényeire épülnek, képesek többféle hasznos tudást becsatornázni a programba, és a kezdeményezések egy „vetőmagtól az asztalig” típusú szemlélet alapján valósulnak meg.

termesztése pedig kiegészítő jövedelem forrást biztosíthat a résztvevő ökogazdálkodóknak. Az Agricomplex elképzelése, hogy a helyben megtermelt különleges zöldség- és fűszerfélék bekerülhetnek az éttermekbe és a helyi közétkeztetési programokba. Ezek a lehetőségek új bevételi forrást teremtenének a helyi gazdálkodók számára. Önkormányzati tulajdonban lévő földterületek megművelése esetén a közétkeztetésbe bekerülő alapanyagok költségmegakarítást eredményezhetnek az önkormányzatok számára. Amennyiben

Ezekhez a feltételekhez társul a megfelelő pénzügyi támogatás és egy kedvező jogszabályi, intézményi és gazdasági környezet.

Vetőmag nélkül nem megy

Ahhoz, hogy a gazdálkodók hozzájárulhassanak a növényi genetikai források fenntartható használatához, alapfeltétel, hogy hozzáférhessenek a helyi környezeti adottságokhoz alkalmazkodni képes fajták (*tájfajták, régi fajták, ökológiai és részvételi nemesítésből* származó új fajták) vetőmagjához. A kedvezőtlen jogszabályi környezet és egyéb tényezők nehezítik az ilyen vetőmagok forgalmazását.

a termények közmunka programok keretében kerülnek előállításra, az elsajátított alacsony technikai hátteret igénylő termesztési módszerek segítségével az alkalmazottak a későbbiekben saját vállalkozást is létrehozhatnak, amely magasabb jövedelmet biztosítana a közmunka program keretében nyújtott bérékhez képest. A szárazságtűrő növények termesztését ösztönző homokhátsági program összekovácsolta a helyi gazdálkodókat, és a feldolgozás valamint az értékesítés területén új kezdeményezésekhez vezetett.

Általában csak génbankokban és kutatóintézetekben hozzáférhetők, amelyek fontos szerepet játszanak abban, hogy az érintett fajták bekerüljenek a köztermesztésbe. A bemutatott kezdeményezésekben is látható, hogy a génbankok és különböző kutatóintézetek (Növényi Diverzitás Központ, MTA-ATK Mezőgazdasági Kutatóintézet, Gyümölcskutató Intézetek, Szegedi Gabonakutató Központ, Keszthelyi Burgonyakutatói Központ, Kisállattenyésztési és Takarmányozási Kutatóintézet, Kertészeti Egyetem) aktívan résztvesznek a programokban. Ezek az intézetek eltérő erőforrásokkal rendelkeznek a szaporítóanyag előállítás terén.

Általában szükség van egyéb szereplőkre is: intézményekre, mint a szekszárdi Csapó Dániel Mezőgazdasági Szakképző Iskola, önkormányzati facsemete iskolák, vagy megfelelő tudással rendelkező gazdálkodókra, mint például a Gyümölcsész Hálózat és a SZÖVET esetében.

Termesztetni is tudni kell

Mivel a köztermesztésből kiszorult vagy még be nem vezetett növényfajtákról van szó, a szaporító-

anyag hozzáférhetőségével párhuzamosan biztosítani kell, hogy a termesztésükhöz kapcsolódó tudás is elérhető legyen a gazdálkodók számára. A növényi genetikai források fenntartható használatát célzó programoknak ezért fontos részét kell alkossák olyan képzések, rendszeres szakmai tapasztalatcserék és facilitált utánkövetés, amelyek felruházzák a gazdálkodókat a termesztéshez fűződő ismeretekkel. A Gyümölcsész Hálózat által szervezett képzések és kalákák, valamint a homok-

hátsági program erre vonatkozó módszertana példaértékűek ezen a téren. Egyes regionális Biokultúra Egyesületek és a Polyán Egyesület programjában is szerepelnek ilyen jellegű képzések a gazdálkodók részére.

Vetőmagtól az asztalig

A mezőgazdasági sokféleség megőrzéséhez hozzátartozik a köztermesztésből kiszorult vagy még be nem vezetett növényfajták étkezésre vagy egyéb célokra történő

felhasználása és a fogyasztókhoz való eljuttatása. Ennek érdekében szükség van a fajták feldolgozásával kapcsolatos tudás kiépítésére és átadására, új feldolgozási technológiák létrehozására és az értékesítési csatornák feltárására. A bemutatott kezdeményezések közül többen is foglalkoznak a fenntartható használat ilyen jellegű vonatkozásaival. Az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézete és bioélelmiszerelőállítók közös együttműködésében kinemesített gabonafajtákkal próbasütések kere-

tében kísérleteznek, és egy új malátafőző technológia is kidolgozás alatt áll. Az Agricomplex-hez köthető kezdeményezés részét képezte különleges zöldség- és egyéb növényfajtákból készült feldolgozott termékek (pl. szárított paradicsom, csicsóka liszt) előállítása. Ezen kívül több kezdeményezés, mint pl. az Agricomplex és a homokhátsági program, kiterjedt piackutatásra és a programok keretében létrejött termékek értékesítésére, például a SZÖVET, a Polyán Egyesület, a homokhátsági program és az

MTA-AKI Mezőgazdasági Intézete és partnerek által működtetett kezdeményezések esetében.

Egy gazdálkodókra alapozott új modell a mezőgazdasági kutatásokban

A gazdálkodók akkor válnak érdekelté a növényi genetikai források köztermesztésben történő fenntartható használatában, ha az erre irányuló programok szakmailag és módszertanilag egyaránt az igényeikre épülnek.

A bemutatott közösségi kezdeményezések többségére a gazdálkodók aktív részvétele jellemző. A példaértékű homokhátsági programban a gazdálkodók egyenragú partnerként vettek részt. Bár az MTA-ATK Mezőgazdasági Intézetéhez köthető kezdeményezésben összességében a gazdálkodók kevesebb mozgástérrel rendelkeztek a kutatás irányításában, mint a homokhátsági programban, a kipróbált gabonafajtákhoz kapcsolódó termesztési adatok és tapasztalatok közrejátszottak a végleges fajták kiválasztásában. Ezekben a programokban rendkívül fontos a közös tanulás, amelynek során a többféle tudásforma együttműködése valósul meg kutatók és a gazdálkodók között, és a gazdák is rendszeres szakmai tapasztalatcseréket folytatnak egymással.

Összehangolt közösségi kezdeményezések

A növényi genetikai források fenntartható használatát célzó komplex közösségi kezdeményezések esetében fontos a változatos háttérrel rendelkező és különböző feladatokért felelős szereplők jól összehangolt együttműködése. A bemutatott esetek többségében konkrét szervezetek – regionális Biokultúra Egyesületek és helyi csoportjaik, Ökoforrás Alapítvány, Polyán Egyesület, SZÖVET, Agricomplex Kft. és

Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara – vállalták fel a koordinációs szerepet. Ezek a szervezetek közvetítenek a génbankok és a gazdálkodók között, összefogják a vetőmagszaporítást, eljuttatják szaporítóanyagot a megfelelő gazdálkodókhoz, képzéseket szerveznek, segítenek az értékesítésben, pénzügyi erőforrásokat teremtenek, és kommunikálják a program fejleményeit a döntéshozók, a sajtó és a közvélemény felé. A Gyümölcsész Hálózat esetében a koordináció decentralizált módon valósul meg, más felelős a képzésekért és a tanulmányutakért, ismét más a régi gyümölcsösök felújítására szerveződő kalákákért.

Finanszírozás

A bemutatott közösségi kezdeményezések működésükhöz eltérő pénzügyi támogatást igényelnek. Az esetek többségéből azonban kiderült, hogy a különböző európai és állami pénzügyi források fontos szerepet játszanak a programok sikeres megvalósításában, mind a szakmai képzések és utánkövetések, a nemesítési tevékenység, a kutatók és a termékfejlesztés területén különösen a programok kezdeti szakaszában. A vizsgált esetek közül két összetettebb kezdeményezés – az Agricomplex és a homokhátsági program – kellő pénzügyi támogatás hiányában sajnos meg is szűnt.

Az állam támogató szerepe a génmegőrzés fenntartható használatában

Ha a génmegőrzés fenntartható használata a köztermesztésben egy közös társadalmi cél, akkor az államnak olyan jogszabályi, intézményi, agrárpolitikai és gazdasági környezetet kell biztosítania, amely ösztönzően hat a mezőgazdasági sokféleség megőrzésével foglalkozó helyi közösségek kialakulására. Magyarország hazai rendeletekbe¹⁴ ültette azokat az európai irányelveket¹⁵, amelyek a helyi feltételekhez természetes módon alkalmazkodott, génerezáció által veszélyeztetett növényfajok és *tájfajták* elismerését valamint vetőmagjaik kereskedelmi forgalomba vonását kívánja segíteni.

A 2007-2013-as időszakra vonatkozó agrár-környezetgazdálkodási támogatások és a Vidékfejlesztési Alap egyéb forrásai (pl. tanyafejlesztési program) ösztönzik azokat a gazdálkodókat, akik kultúrtörténeti és genetikai szempontból kiemelkedő jelentőségű, veszélyeztetett ritka növényfajtákat, valamint *tájfajtákat* kívánnak termesztetni. A 2012-2020 időszakra érvényes Nemzeti Vidékstratégia, bár a kultúrnövények sokféleségének fenntartható használata kapcsán

főként génbanki megőrzésre összpontosít, egy olyan mezőgazdaság megteremtését ígéri, amely kedvező a kis- és családi gazdaságok számára, és helyzetbe kívánja hozni a kisléptékű, fenntartható élelmiszer-rendszereket. Sajnos nincs egy jól összehangolt hazai stratégia és akcióterv a génmegőrzés fenntartható használatára, amely kiterjedne a köztermesztésre.

A létező jogszabályok és a szakpolitika összességében elmaradottnak minősíthetők a felgyülemlett innovatív gyakorlati tapasztalatokhoz képest, és nem segítik elő érdemben a mezőgazdasági sokféleség megőrzését és fejlesztését. Ilyen körülmények között a helyi közösségek szerepe a génmegőrzés fenntartható használatában hivatolan csak kutatásokra hivatkozva valósulhat meg, illetve félig hivatolan zárt rendszerben (lásd MTA-ATK Mezőgazdasági Kutatóintézet és partnerek esetét) vagy állampolgári engedetlenség árán.

Ezek a közösségek – a FAO-Egyezmény értelmében azonban – jogokkal rendelkeznek (9. cikk a mezőgazdasági termelők jogairól), és Magyarországnak biztosítania kell a gyakorlatban e jogokat. akárcsak az egyezményben tett egyéb vállalásokat¹⁶ (pl. 6. cikk a növényi génforrások fenntartható használatáról).

FAJOK

1. Zöldségek (paradicsom, paprika, tök, vöröshagyma, bab)
2. Szántóföldi termények (burgonya)
3. Gyümölcsfák facsemetéi (cseresznye, meggy, alma, birsalma, szilva, stb.)

ESETTANULMÁNY

Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület (SZÖVET)

FAJTA TÍPUSA

1. Régi fajták (patvarci óriás rongyos paradicsom, tápláni konzerv paradicsom) és tájfajták (nagyatádi paprika alakú paradicsom, ökörszív paradicsom, sárgaparadicsom, parasztparadicsom, kocsolai paprika, bocskor paprika, bogysiszlói paprika, váralmási paprika, tök: gyomaendrődi sütőtök; csokros vöröshagyma - 4 típus, pacsibab)
2. Régi fajták (somogyi kifliburgonya) és tájfajták (porvai kék burgonya)
3. Régi fajták és tájfajták (cseresznye: germersdorfi 3, meggy: pándi, alma: nyári fontos, london pepin, téli arany pármén, batul, húsvéti rozmarin, batul, birsalma: berecki bőtermő, szilva: besztercei, stb.)

FORRÁS

1. A zöldségfajtákat és a kék burgonyát a génbankból (a tápiószelei Növényi Diverzitás Központtól), a paprika vetőmagjait (váralmási fajta) egy mezőgazdasági bolt korábbi értékesítőjétől szerezték be
2. Kutatóintézetek (tápiószelei Növényi Diverzitás Központ, keszthelyi Burgonyakutatói Központ);
3. A Tisza folyó ártereiben megmaradt ősi gyümölcsfákból, valamint a SZÖVET által megbízott faiskolák (pl. Dánszentmiklóson) régi fajták, tájfajták oltványjaiból

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

A tápiószelei Növényi Diverzitás Központtól kapott zöldségfajták nem szerepelnek a hivatalos jegyzékben. (Egyik paradicsomfajta – a tápláni konzerv paradicsom- valaha szerepelt a jegyzéken, de már régen törölték.) A keszthelyi Burgonyakutatói Központból kapott burgonyafajta – a somogyi kifliburgonya – szerepel a nemzeti jegyzékben.

Tájgazdálkodás és megélhetés biztosítása kistermelők számára: gyümölcs tájfajták és zöldségfélék közvetlen értékesítése

A Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület esete

A Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület (SZÖVET) fő céljai közé tartozik a Tisza-menti települések és tájak ökológiai értékeinek - beleértve a régi gyümölcsösökben, erdőkben és árterületeken fellelhető gyümölcsfa-fajták (főleg meggy, cseresznye, alma és szilva) változatosságának - a megőrzése, és egyben tisztas jövedelem előteremtése a régióban élő kistermelők és helyi közösségek számára. A fenntartható tájgazdálkodásra és a vidék gazdasági fellendítésére alapozott koncepcióban az egyesület elsősorban a környezetbarát, kisméretű családi gazdaságokat támogatja. Felkarolásukra a SZÖVET több közvetlen értékesítési akciót szervezett 2008-ban, a „meggy- és almabotrányok” idején, amikor is a termelők országos termelői tiltakozásokat szerveztek a kereskedelmi láncok tisztességtelen árképzése ellen. A szolidaritás jegyében a SZÖVET budapesti piacokon „meggymentő akciókat” szervezett. A mozgósítás sikerein felbuzdulva Budapest különböző piacain most is heti vásárokat

szervez, amelyeken a gazdálkodók a termékek széles választékával jelennek meg.

Az egyesület többféle módon foglalkozik a mezőgazdasági sokféleség megőrzésével és terjesztésével. A SZÖVET évenként megrendezett facsemete-vásárain megjelennek a régi alma, birsalma, cseresznye, meggy, szilva fajták. A gyümölcsfák beoltását és szaporítását egy dánszentmiklósi székhelyű faiskola végzi.

2010-ben a SZÖVET felvette a kapcsolatot a tápiószelei Növényi Diverzitás Központtal és a keszthelyi Burgonyakutatói Központtal, ahonnan különböző régi és tájfajta zöldségvetőmagokból és burgonyagumókból kért mintákat. A SZÖVET feladata megszervezni és koordinálni a vetőmagok szaporítását (kiválasztani és ellenőrizni azokat a gazdálkodókat, akik a vetőmagok szaporítását végzik) és megszervezni a helyi zöldség- és gyümölcsfajták piacokon, helyi boltokban és a régió agroturizmusán keresztül történő értékesítését.

A folyamat első szakaszában az egyesület csak néhány gazdálkodót (5-6 főt) keresett meg, akiket arra kért, próbálják ki a fajtákat és szaporítsák fel a vetőmagokat. Csak akkor bővíti a bevont gazdálkodók körét, ha a csíráztatás sikeres és a terméshozam kielégítő. Néhány fajta esetében (mint pl. a *tájfajta* paprika és hagyma) csupán néhány száz palánta állt rendelkezésre, ezért ezeket azoknak a helyi kisebb, néhány hektár földterülettel rendelkező gazdálkodóknak adta kipróbálásra, akik hosszabb ideje a hálózathoz tartoztak. Azok a fajták, amelyekre nagy mennyiségben mutatkozott igény (pl. a burgonya-, tök- és paradicsomfajták) két olyan gazdálkodóhoz kerültek felszaporításra, akik osztják a SZÖVET értékeit, és már rendelkeznek vetőmag-előállítási tapasztalattal. A bevont gazdálkodók között egyelőre kevés a tapasztalatcsere, mert mindegyikük általában egy-egy növényfaj felszaporítására specializálódott.

A *tájfajta* tököt például az egyik gazdálkodó egy hektárnyi területen, vegyszerek felhasználása nélkül termeszt. A *régi* és a *tájfajta* paradicsomok termesztéséhez azonban a kialakult új betegségek miatt szükségesnek látta bizonyos vegyszerek alkalmazását.

A vetőmagokat *tömegszelekcióval* szaporítja fel. Az említett fajtákat több éven keresztül tervezi tesztelni, mivel a kiértékelés csak hosszabb időszakon keresztül mutat érdemben eredményt.

A SZÖVET a gazdáktól felvásárolja a vetőmagot és a terményt, az utóbbit termelői piacokon, kisebb mértékben a helyi üzletekben és agroturizmuson keresztül értékesíti. Az egyesület számára termesztett tájfajta tök például nem alkalmas az ipari feldolgozásra, mert többféle méretben terem. Ezért, valamint különleges íze miatt sokkal inkább alkalmas arra, hogy közvetlenül a termelői piacokon értékesítsék, ahol a feldolgozó üzem által kínált árnál magasabb árat lehet érte elérni. Az egyesülettel közreműködő egyes gazdák azért próbálkoznak a tájfajták termesztésével, mert diverzifikálni kívánják termékpalettájukat és jövedelemforrásaikat. Bár a SZÖVET bízik a tájfajták iránti növekvő keresletben, mert ritka árunak számítanak a piacon, óvatos stratégiát követ a különböző fajták értékesítésében. Úgy véli, hogy a fogyasztói igényeket a termesztés felfuttatása előtt fel kell mérni. A gazdálkodók érdekeit szem előtt tartva, felelőtlen lépés volna a termesztés gyors bővítése, ha nem garantálható a megtermelt mennyiség értékesítése.

A SZÖVET azt vallja, hogy egy jó marketingstratégia önmagában nem jelent kulcsot a sikerhez. Az egyesületnek a megbízható logisztikán, kiszállításon és minőségben keresztül kell megnyernie a fogyasztók bizalmát.

Egy másik eszköz, amellyel a SZÖVET segíteni kívánja a gazdák által megtermelt friss gyümölcsök, zöldségek és feldolgozott termékek (valamint az agroturizmushoz kapcsolódó szolgáltatások) különlegeségét és hozzáadott értékét, az Élő Tisza védjegy. A védjegyet használó gazdálkodóknak meg kell felelniük bizonyos feltételeknek. Szavatolniuk kell, hogy terményük Tisza-menti településekről származik és környezetkímélő mezőgazdasági módszerekkel, alacsony vegyszerhasználattal kerülnek előállításra, emellett gondot fordítanak a hagyományos tájkép megőrzésére. A gazdálkodók ezen kívül egyéb jellemzőket is kiemelhetnek, például utalhatnak arra, hogy az adott zöldségféle *tájfajta*. Ez egy olcsón fenntartható, rugalmas és önkéntes részvételen alapuló rendszer, amelynek célja, hogy segítse a gazdálkodókat a fenntartható gazdálkodási módszerek átvételében. A rendszer előnye, hogy ösztönözni próbálja a kultúrnövények sokféleségének a megőrzését, és igyekszik olyan értékesítési és mi-

nőségbiztosítási megoldásokat találni, amelyek jobban megfelelnek a hazai gazdálkodók igényeinek.

A *tájfajták* termesztésével kapcsolatos kezdeményezést a Globális Környezetvédelmi Alap révén az Ökotárs Alapítvány finanszírozta. A program annak függvényében bővül a jövőben, hogy miként alakul a kereslet a bevezetett *tájfajták* iránt. A SZÖVET azt reméli, hogy a *tájfajták* és facsemeték értékesítéséből származó bevételek lehetővé fogják tenni a program folytatását és bővítését. A projekt marketingjéhez azonban több millió forintba lenne szükség.

A *tájfajták* terjedésének érdekében a SZÖVET célszerűnek látná továbbá a hegyközségekhez hasonló struktúra kialakítását. Ez a rendszer egyelőre Magyarország bortermelő vidékein működik a helyi szőlőfajták termesztésének ösztönzésére. A hegyközség koncepciója azt jelenti, hogy bizonyos hagyományos és ismert fajták termesztésére különösen alkalmas régiókban a helyi közösség írja össze azoknak a fajtáknak a listáját, amelyek a régióra jellemzőek. A hegyközség hivatalos megbízottja rendszeresen látogatja a régió gazdálkodóit és gondoskodik róla, hogy ezeket a fajtákat megőrizték, és megfelelően műveljék.

ESETTANULMÁNY

MTA-ATK
Mezőgazdasági Intézet

FAJOK

Gabonafélék:

1. Tönke
2. Alakor

FAJTA TÍPUSA

1. Az új, modern tönke fajta egy régi, természetes tönke populációból ökonemesítéssel (keresztzéssel és a *negatív szelekció* módszerével) került előállításra az ökogazdálkodók számára
2. Az új, modern alakor fajtát egy tájfajtaból hozták létre klasszikus nemesítési eljárással (összetevő elemekre történő lebontása, kompozit fajták előállítása, keresztzés és *negatív szelekció*) állították elő az ökogazdálkodás céljára

FORRÁS

1. A lengyel-ukrán határ közeléből, egy régi, természetes tönke nemesítéséből származik, amelyet a Kutatóintézet Gabona Génbankjában őriztek meg. Az ex situ tételek regenerálását ökogazdálkodási feltételek között hajtották végre és a visszavezetés után a populációt különböző alap komponensekre bontották, amelyek a fajta továbbfejlesztésének alapjául szolgálnak.
2. Egy Galíciából (Németország, Lengyelország és a Cseh Köztársaság közötti háromszögből) származó régi, alakor tájfajtaból hozták létre és 1952 óta a Kutatóintézet ex situ gyűjteményében tárolták.

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

Mindkét fajtát 2008-ban fogadták el hivatalosan, teljesítették a DUS-vizsgálat kritériumait (a fajta megkülönböztethetőségét, egyöntetűségét, állandóságát bizonyító vizsgálat) és átmentek a VCU/GÉV (a fajta gazdasági értékére vonatkozó vizsgálat) tesztelésen, de nem szerepelnek a jegyzéken.

Résztvételi termékfejlesztés: alternatív gabonafajták termesztése ökoélelmiszerek előállításához

Az MTA Agrártudományi Kutatóközpont
Mezőgazdasági Intézetének esete

A kezdeményezés egy átfogó - a „vetőmagtól az asztalig” típusú - szemlélet alapján, konzorciumba fogja össze az élelmiszer termék-pálya különböző szereplőit már a nemesítési szakasztól kezdve, mivel a megfelelő növényfajta kiválasztása meghatározó a termék minősége szempontjából. Az MTA Agrártudományi Kutatóközpont Mezőgazdasági Intézetének (MTA-ATK Mezőgazdasági Intézet) egyik *ökológiai nemesítésre* szakosodott munkatársa egy speciális tönke és egy alakor fajtát hozott létre természetes *populációból* (a tönke esetében) és egy *tájfajtaból* (az alakor esetében) a kutatóintézet Gabona Génbankjában őrzött tételekből. Az új fajtákat *ökológiai nemesítési* módszerekkel megfelelő ökológiai gazdálkodási körülmények között állítják elő. A projektet vezető konzorcium Magyarország különböző térségeiben élő ökogazdálkodókkal kötött szerződést a különleges tönke- és alakor fajták vetőmagjának a felzaporítására és termesztésére.

A tönke egy biopékséghez és egy bioélelmiszer-feldolgozóhoz kerül, ahol speciális pékáru és egyéb élelmiszertermékek előállítására használják fel. Az új alakor fajta egy speciális biosör elkészítéséhez szükséges. Ebben az esetben a Budapesti Corvinus Egyetem, Élelmiszertudományi Karának Sör- és Szeszipari Tanszéke dolgozik azon, hogy kifejlessze a megfelelő malátázó és sörfőző technológiát. A program célja különleges gabonafajtákból készült prémiumkategóriájú (jó minőségű) biotermékek előállítása és bevezetése a hazai és az európai piacokra.

Az *alternatív* gabonák (pl. tönke) a kenyérgabonák termesztésének fontos forrásai. A termesztést megelőző fázisban a konzorcium az ökológiai nemesítő segítségével a két fajhoz kapcsolódó összes tételel megvizsgálta, hogy a fajta feljavítása érdekében a legtokéletesebb *adományozó szülőt* válassza ki. A vizsgálatok során nyert adatokból a partnerek meghatározták azokat

a vonalakat, amelyek kiemelkedő mezőgazdasági és minőségi paraméterekkel rendelkeznek, és ezáltal megfelelhetnek a prémiumkategóriás termékek kritériumainak. Az előzetes eredmények alapján az *alternatív* gabonafajok javítása céljából egy független, *ökológiai nemesítési* stratégiát alakítottak ki, amely több új nemesített vonalat és végeredményben új *ökológiai fajtákat* eredményezett.

Az eredeti tönke *populáció* változata, amelyből az új tönke fajtát is előállították, a kutatóintézet génbanki gyűjteményéből, valószínűleg a lengyel-ukrán határ közeléből származik. A begyűjtés időpontja és pontos helyszíne nem ismert. Bár az intézet génbankját az 1950-es években hozták létre, a gabona génbankot hivatalosan csak 1992-ben nyitották meg. Csak 1992 óta jegyezték fel rendszeresen a különböző fajták begyűjtésének, illetve előállításának idejét és helyszínét. Az ezt megelőző időszakban begyűjtött vagy előállított fajták esetében csak azok neve és botanikai leírása maradt fenn. Az eredeti alakor *tájfajta populáció*, amelyből az új alakor fajtát is előállították, 1954 óta szerepelt a kutatóintézet gyűjteményében és Galiciából (a lengyel-cseh-német határról) származik.

Az ökonemesítő célja az volt, hogy olyan fajtákat állítson elő *ökológiai nemesítéssel*, amelyeknek a vetőmagjai már valóban alkalmasak az ökotermesztésre. Az előállított tönke és alakor fajtákat csak az ökogazdálkodással összeférhető módszerekkel lehet termesztetni. Mivel érzékenyek a nitrogénre és a gyomirtókra, nem maradnának meg az ipari, de még az alacsony vegyszerhasználatot alkalmazó mezőgazdasági termelés keretei között sem.

A kezdeményezés egyik különlegessége, hogy a projektben résztvevő partnerek egy zárt rendszerben működnek együtt. A zárt rendszer lényege, hogy a konzorciumban résztvevő gazdálkodók a program keretében előállított vetőmagot csak a konzorcium tagjainak vagy a konzorcium által jóváhagyott harmadik félnek adhatják el. A zárt rendszer előnye, hogy az előállított fajtát nem kell a hivatalos jegyzékbe bejegyeztetni és engedélyeztetni, mivel a konzorcium a nemesítéstől kezdve a vetőmag-előállításon és a feldolgozáson keresztül az értékesítésig az élelmiszer termékpálya egészét lefedi. Bár az alakor és a tönke esetében nem kötelező az új fajták elfogadtatása és bejegyeztetése, a program keretében előállított tönke- és alakor fajta 2008-ban hivatalos fajtaként el lett fogadva.

Mivel teljesen új fajtákról van szó, a kezdeményezés első fázisában a vetőmagok szaporítására fektették a legnagyobb hangsúlyt. Minthogy kevés vetőmag áll rendelkezésre, csak néhány gazdálkodó bevonására volt lehetőség a programba. A kutatóintézet vetőmag-előállítással foglalkozó cége, az Elitmag Kft. választotta ki a gazdálkodókat a vetőmagok előállítására a korábbi, leigazolható tapasztalatuk alapján. A gazdálkodók dolgozták ki az alkalmazott növénytermesztési technológiát. A tönke esetében az alábbi szempontok alapján a gazdálkodók maguk dönthették el, hogy a tesztelni kívánt 4-5 új fajta közül melyiket válasszák:

1) Milyen kapacitással rendelkeznek az adott fajta jó minőségben történő termesztésére, amelyet a földterület speciális éghajlati és talajfeltételei is befolyásolnak? (elsősorban a betegségekkel, különösen a gombabetegségekkel szembeni ellenálló képességre voltak figyelemmel, mivel ebben az esetben nagyon szigorúak az élelmiszerbiztonsági előírások),
2) Milyen lehetőségük van az adott fajta nyereséges termesztésére? A magas hozamok helyett a stabilitás biztosítása volt a legfőbb cél a tesztelési folyamat során. Az alakor esetében azonban a gazdálkodóknak nem volt érdemi beleszólásuk abba, hogy melyik fajtát válasszák,

mivel ezt elsősorban a feldolgozás technológiája határozta meg. Ebben az esetben a mikro-sörfőző üzemhez való földrajzi elhelyezkedés is fontos szempont volt a gazdaságok kiválasztásában.

Az ökológiai nemesítő szerint a projektben olyan gazdálkodók vesznek részt, akik a prémiumkategóriás termékek piacát célozzák meg, valamint akik életfilozófiájukban elismerik a változatos étrend fontosságát. Emiatt nyitottak olyan új fajták kipróbálására, amelyek alkalmasak az ökológiai gazdálkodásra.

A projekt keretében kinemesített Mv Hegyes tönke fajtát kb. 250 hektár területen termesztik hét, viszonylag nagy, többszáz hektáros, ökológiai minősítéssel rendelkező gazdálkodó Fejér, Békés, Vas, Tolna és Baranya megyékben.

Egyes gazdálkodók elsősorban állattartással, mások szántóföldi növények termesztésével foglalkoznak. Az előállított alakor fajtát, az Mv Alkort, kb. 120 hektár nagyságú területen négy nagy ökogazdálkodó termesztik, akik közül kettő a tönke-projektben is részt vesz.

A program másik innovatív eleme a részvételi eljárás, amelyet a termék előállításában alkalmaznak. A biopékség, a bioélelmiszerfeldolgozó és a sörfőző üzem az előállítani kívánt gabonafajtákkal szembeni minőségi elvárásokat a saját igényeik (pl. magas E-vitamin- és fehérjetartalom) függvényében határozták meg. A nemesítő különböző géntípusokat hozott létre kísérleti célokra, amelyet a gazdálkodók egyenként, a speciális mezőgazdasági környezeti és klimatikus körülmények közepette mért mezőgazdasági és minőségi jellemzőik alapján értékelték. Mindent összevetve azonban mind a tönke, mind az alakor esetében a gazdálkodók beleszólása a fajták kiválasztásában korlátozott volt. A részvétel jelentősége ezért sokkal meghatározóbb volt a termékfejlesztésben, mint a növény-nemesítés szakaszában.

Ez egy árutermelő, piacorientált kezdeményezés. A fő cél jó minőségű bioélelmiszerek (pékárúk, liszt, szejtán por, stb.) előállítása különböző magyarországi célcsoportok számára. A tervek szerint a projekt keretében a biopékség évente 300 tonna kenyeret állít majd elő. Ez nagy mennyiségnek

tekinthető a helyi gazdaság méreteihez képest és számításba véve, hogy csupán egyetlen pékség állítja elő, de ehhez képest az országos kenyérpiacon jóval kisebb súlyt képvisel. A projekt részeként egy új pékség megépítését tervezik, amelyet a már működő pékségtől teljes mértékben elszigetelnének, hogy minden feltételnek megfeleljenek. Egyelőre nem világos, hogy az ökoélelmiszerfeldolgozó mekkora mennyiséget termelne, mivel a próbasütések még folyamatban vannak. Az alakor projekt keretében évente 180 000 üveg speciális biosört terveznek előállítani. Ez a biotermékek magyarországi piacán egy új termék lesz.

A finanszírozáshoz, amely különösen a projekt kezdeti stádiumában kritikus, jelentős beruházásra van szükség. A nemesítésen kívül a projekt növénytermesztési és feldolgozási szakaszának is jelentős forrásigénye van (több száz millió forint), amelyet nem tudnak kizárólag a konzorcium tagjai biztosítani. A legtöbb támogatás különböző európai és hazai alapokból, többek között az egykori Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivataltól (NKTH), származott.

ESETTANULMÁNY

Gyümölcsész Hálózat

FAJOK

Gyümölcstermő növények:

Alma, körte, szilva, cseresznye, sárgabarack, és egyéb, a gyümölcsös komplex rendszerében termő növények.

FAJTA TÍPUSA

Tájfajták, régi fajták, modern fajták.

FORRÁS

1. Az árterekben és dombvidékek régi gyümölcsöseiben megmaradt *régi fajták* és *tájfajták* és a belőlük származó oltványok.
2. A gyümölcsösökből származó új, modern fajták és azok oltványai, és kutatóintézetekből valamint a Kertészeti Egyetemtől kapott egyéb fajták.

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

A fajták egy része szerepel a nemzeti jegyzéken, a másik része nem.

Tájgazdálkodás és alkalmazkodó gyümölcsészet

A Gyümölcsész Hálózat esete

A Magyar Gyümölcsész Hálózat az 1990-es években jött létre. Egy informális (regisztrált, jogi személyiséggel nem rendelkező) hálózat. Fő tevékenysége a régi és a tájfajta gyümölcsfák feltérképezése, azonosítása és leírása, képzések, tanulmányutak szervezése, a „kalálka” jellegű, közös, önkéntes munkák szervezésétől az internetes listákon szereplő vitatémák megbeszéléséig terjed. Meghatározó filozófiája az „alkalmazkodó gyümölcsészet”, amelynek alapvetése először a „Dráva-menti gyümölcsészet”¹⁷ című kiadványban jelent meg. A gyümölcsösre egy komplex ökológiai rendszerként tekintenek, amelyben a helyi, régi gyümölcsfajták szükséges, de nem elégséges elemei a rendszernek. Az elsődleges cél az, hogy olyan módon éljenek és gazdálkodjanak, amely a sokféleség maximális fenntartásával tiszteletben tartja a környezetet, vagyis elsősorban nem az egészséges (vegyszermentes) élelmiszerek termeléséről van szó. A figyelem központjában a természet és a tájkép, nem pedig az emberi szükségletek állnak.

Ez a mezőgazdasági gyakorlat és a mögötte húzódó filozófia arra mutat rá, hogy a kártevők és kórokozók jelenléte teljesen természetes, sőt egyenesen kívánatos a gyümölcsösökben, hiszen a gyümölcstermő növények az ökológiai kapcsolatok védelme alatt állnak. Minél szegényesebbek ezek a kapcsolatok, annál veszélyeztetettebbek a haszonvételre alkalmas növények is.

A gyümölcsös haszonvételre alkalmas termékeinek egy részét (amit betegségnek vagy kártételnek nevezünk) fölládozzák a gyümölcsös struktúrájának fenntartására (a rendszer táplálására), hogy élvezzék az így kialakuló rendszer (a gyümölcsös) számukra nyújtott szolgáltatásait. A gyümölcsös rendszere az iparszerű gazdálkodásban alkalmazott növényvédő szerek által „kitenyésztett” agresszív kártevők (pl. körtelevelbolha) és kórokozók (pl. monília, tűzelhalás) ellen csak korlátozott mértékben véd, így ezek ellen, alkalmanként, és csak helyileg vegyszeres növényvédelemre is kényszerülhetnek.

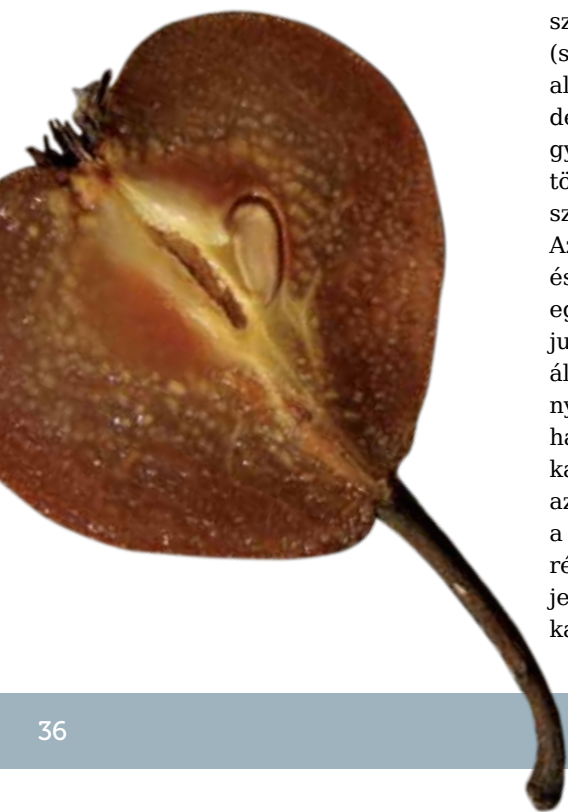
A nagy területű, intenzív, ipari gazdálkodást folytató gyümölcsösökkel összehasonlítva, az alkalmazkodó gyümölcsészeti módszereire nem jellemző a fosszilis energia, gépek, vegyszerek (műtrágyák, növényvédő szerek), munka és tőke intenzív használata. Az egységnyi földterületen megtermelt és haszonvételre alkalmas biomassa fajlagos mennyiségében és sokféleségében azonban intenzívnek lehet őket tekinteni. Ez azt jelenti, hogy amíg egy ipari gyümölcsösben csak almát termesztenek, addig az alkalmazkodó gyümölcsészeti elvét valló gyümölcsösben sokféle terméket

állítanak elő: biomassa energiát a gazdaság felhasználására, szénát és takarmányt az állatoknak, méhészeti és állati eredetű termékeket, gombát, gyógynövényeket és zöldeket pedig az emberek számára.

Az alkalmazkodó gyümölcsészeti elvei szerint kialakított gyümölcsösök a fajták széles választékát kínálják, tartalmazzák, amelyben fajtánként csupán néhány fát lehet találni. Ezért a hálózat tagjainak gyümölcsösei együttesen több száz alma-, körte- és más gyümölcsfajta igazi gyűjteményének tekinthetők. Habár a *tájfajták* a leggyakoribbak, „a józan ész szabályai szerint” a különböző szempontok (speciális íz, ellenálló-képesség) alapján érdekesnek gondolt, modern fajtákkal is kísérleteznek a gyümölcsösökben. A *tájfajtákat* többnyire régi gyümölcsösökből származó anyafákról szaporítják el. Az újabb fajtákhoz génbankokból és kutatóintézetekből, illetve az egymás közti informális csere útján jutnak. Ezekről az intézményekről általánosságban elmondható, hogy nyitottak az együttműködésre és a hálózat tagjai pozitív tapasztalatokkal rendelkeznek. A génbankoknak azonban szembe kell nézniük azzal a problémával, hogy az esetek egy részében nem számíthatnak visszajelzésre a kiadott speciális fajtákkal kapcsolatban.

A *tájfajta* csemeték felszaporítása az önkormányzatok által fenntartott Községi Szaporító Kertben zajlik. A markóci (Ormánság) önkormányzat faiskolájában az oltványokat ingyen bocsátják a környező falvak lakosainak rendelkezésére, míg a megmaradt felesleget távolabbi helyszínekről érkező érdeklődők számára értékesítik. Az oltványokon kívül a gyümölcsösökbe telepíthető más növényeket is szaporítanak, pl. hagymás dísnövényeket, zöldeggalántákat, vetőmagokat stb. A tapasztalatok szerint a facsemeték iránti kereslet sokkal gyorsabban nőtt az elmúlt években, mint a kínálat. Ezt a jelenséget az intenzívebbé vált kommunikáció magyarázhatja: egyre több a fajtákkal, a fajták különleges jellemzőivel és használatukkal kapcsolatos információ. Kezd divatirányzattá válni ezeknek a fajtáknak a művelése.

A helyi önkormányzatok által működtetett kis faiskolákat – pénzügyi és a növényegészségügyi szabályok szempontjából – kettős teher sújtja, mivel a szabályozás nem tesz érdemben különbséget a kis faiskolák és a nagy, ipari faiskolák között. A sok fajtát, de kis mennyiségben árusító, kis faiskoláknak egyrészt aránytalanul nagy terhet jelentenek a növények egészségügyi ellenőrzését fedező és az engedélyeztetésért

fizetendő díjak, mert ezt a díjat valamennyi minden fajta esetében ugyanolyan formában kell befizetni, függetlenül attól, hogy az adott fajtából hány darabot értékesítenek. Ráadásul a *régi, helyi fajták* csemetéi gyakran vírusokkal és betegségekkel fertőzöttek, amelyek nem jelentenének problémát, ha egy jelentősen diverzifikált gyümölcsösben ültetnék el őket,

de a meglévő növényegészségügyi szabályozás nem teszi lehetővé értékesítésüket a kis faiskolák által biztosított körülmények között.

A Gyümölcsész Hálózat tagjai alapvetően magánszemélyek, néhányuk rendelkezik gyakorlati gazdálkodási ismeretekkel, mások a mezőgazdasági növények sokféleségének fenntartását támogató szimpatizánsok.

Azok a tagok, akik gazdálkodnak, elsősorban nem a piacra termelnek. Főként önellátó gazdálkodást folytatnak, és saját fogyasztásra termelnek. A felesleges gyümölcsmennyiséget azonban gyakran cserélik el barter formában egyéb termékekre és szolgáltatásokra, és kisebb mértékben pénzürt is értékesítik. Néhányan gyümölcsfeldolgozással is foglalkoznak

(aszalás, ecetkészítés, pálinkafőzés, lekvár- és szörpkészítés stb.), és tevékenységüket szeretnék tovább fejleszteni. A hálózatra jellemző, hogy néhány tagja a *régi, táj-* és a modern gyümölcsfa-fajták beazonosítása, megőrzése, nevelése és szaporítása terén komoly tudással és tapasztalattal rendelkezik. A tagok egymás közt oltványokat cserélnek, és az adott fajtával kapcsolatos információkat (ültetés, művelés, metszés, a korona kívánatos alakja, stb.) is továbbadják.

A hálózatnak több aktív pillére is van: egy Észak-Kelet-Magyarországon, amelyben az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány kiemelkedően tevékeny, és egy másik Dél-Nyugat-Magyarországon, amelyben az Ormánság Alapítvány, a visnyeszéplaki élőfalu és az almásházi gyümölcsész-csoport játszanak aktív szerepet.

A hálózaton belül a tagok különböző szerepet töltenek be. A visnyeszéplaki ökofalu egyik tagjának a feladata, hogy tanulmányutakat és terepgyakorlatokat szervezzon, illetve a hálózat hírlevelét szerkeszti. Az Ormánság Alapítvány „kalákáknak” nevezett, önkéntes, közös munkákat szervez a Kárpát-medence gyümölcsöseiben, gyümölcsészeti képzéseket tart,

és rendszeresen találkozókat szervez. Egyes tagok együttműködnek önkormányzatokkal is, azzal a céllal, hogy a különböző fajták terjesztése és ismételt gazdálkodásba vonása (rekultivációja) érdekében önkormányzati faiskolák és közösségi gyümölcsösök jöjjenek létre. A hálózat tagjai tanulmányutakon, kaláka akciókban, és az e-mail listán szereplő diskurzusokban vesznek részt. Rendszeresen, évente kétszer találkoznak egymással (gyümölcsészeti találkozó), és megbeszélik az aktuális elméleti és gyakorlati kérdéseket.

A Gyümölcsész Hálózat tevékenységének alacsony finanszírozási igénye van, csupán több százezer forint összeget költenek el évente a képzéssel összefüggő költségekre (ellátás, utazási költségek), mivel általában a résztvevők maguk állják a saját költségeiket. A pénzügyi támogatások főként az Ökotárs Alapítványtól, az egykori Környezetvédelmi Minisztériumtól, a LEADER programból és a Norvég Alaptól származtak. A Gyümölcsészeti Hálózattal együttműködő néhány helyi önkormányzat (pl. Bogdása, Magyarmecske) a faiskolák létrehozását és fenntartását közpénzből, főként közfoglalkoztatási támogatásból finanszírozta, és ebből fedezték a faiskolában dolgozó közalkalmazottak bérét.

ESETTANULMÁNY

Biokultúra

FAJOK

Zöldségek:

Bab, vöröshagyma, paradicsom, paprika, burgonya, uborka, saláta, fokhagyma, tök, retek, dinnye, stb.

FAJTA TÍPUSA

Elsősorban *régi fajták és tájfajták*, emellett modern, nem *hibrid* fajták is.

FORRÁS

1. A génbankból (a tápiószelei Növényi Diverzitás Központtól) visszatelepített fajták.
2. Más ökotgazdálkodóktól csere útján beszerzett, vagy vetőmag csereberén beszerzett fajták.

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

1. Nem szerepel a jegyzéken.
2. Szerepelhet a jegyzéken.

Tájfajta zöldségfélék és vetőmagok az ökotgazdálkodásban

A Biokultúra Egyesület és az Ökoforrás Alapítvány esete

Az ökotgazdálkodók országos Biokultúra Szövetségéhez tartozó számos regionális szervezet, többek között a Közép-Magyarországi Regionális Biokultúra Egyesület Budakeszi csoportja valamint az utóbbi által létrehozott Ökoforrás Alapítvány tagjai, 2004 óta foglalkoznak a *tájfajta* zöldségfélék termesztésbe vonásával és vizsgálatával. Céljuk, hogy a hazai ökotgazdálkodók olyan vetőmagokhoz jussanak és használjanak, amelyek ökotermesztésre alkalmasak és a magyarországi talaj- és éghajlati feltételekhez is képesek alkalmazkodni. Ezek fontos szempontok, mivel elenyésző a Magyarországon előállított tanúsított biovetőmagok aránya. Az ökotgazdálkodók jelentős része importált biovetőmagokat használ, amelyek nemcsak kevésbé felelnek meg a hazai földrajzi-éghajlati viszonyoknak, de drágák is.

A *tájfajta* és a *régi* zöldségfélék és szántóföldi kultúrnövények azonban egy kiaknázatlan forrást jelentenek ezekre a kihívásokra. A jogszabályok és egyéb tényezők miatt azonban ezeknek a fajtáknak a vetőmagja nem

található kereskedelmi forgalomban. Általában már csak génbankokban, pl. a tápiószelei Növényi Diverzitás Központban, lehet hozzáférni vagy gazdálkodók között folytatott informális cseréből, magbörzékről származnak. A biovetőmag hiányán kívül az ökotgazdálkodókat a hagyományok továbbvitele és az új, (ismeretlen, elfelejtett) fajták kipróbálása iránti kíváncsiság is sarkallták a *tájfajta* növények termesztésére.

Néhány helyi közösség, mint pl. a Budakeszi csoport és az Ökoforrás Alapítvány, szervezettebb formában végzi a génbankoktól szerzett *tájfata*, *régi* és egyéb különleges növények termesztésbe vonását. Koordinációs szerepet töltenek be a génbankokkal való kapcsolattartásban, terjesztik a kistérségben kapott *tájfajta* vetőmagmintákat, valamint helyi vetőmag csere-beréket és képzéseket szerveznek. Felkérésükre a tápiószelei Növényi Diverzitás Központ kiadott egy listát, amelyen a rendelkezésre álló vetőmagok mennyisége és az adott fajta termesztési feltételei szerint szerepelnek a választható fajták.

A közösség tagjai szabadon kiválaszthattak a listáról 10 fajtát, és a tagok az összehasonlíthatóság érdekében ezeket a fajtákat termesztik. Személyes érdeklődésük alapján 5 másik fajtát is kiválaszthattak. Egyes esetben a génbank munkatársai szakmai tanácsadással segítették a *tájfajtákat* termesztetni kívánókat, és több alkalommal tartottak képzést vetőmag-fogásról, szaporításról és a *tájfajta* növények termesztéséről. A képzéseket több regionális és helyi csoport az egyesületi tagdíj egy részéből finanszírozza. Ezek a források azonban meglehetősen korlátozottak.

A génbankkal kötött megállapodás részét képezheti az a törekvés, hogy a termesztési tapasztalatokról a gazdálkodók visszajelzést küldjenek a génbanknak, akár egy külön nyomtatványon értékelve a génbanktól kapott fajtákat. A visszajelzések kitérnek a fajták tulajdonságaira és a művelés során tett megfigyelésekre. Olyan fontos adatokat közölnek, mint az elültetett vetőmagok mennyisége, az ültetés dátuma, az ültetés előtti kezelés (pl. csalánfőzetben történő öblögetés), az ültetés alatti időjárási viszonyok, a csapadékmennyiség, a talaj nedvességtartalma, csíráztatás, talajkezelés (gyomirtás, kapálás, ökológiai komposzt alkalmazása, erózió elleni talajtakarás, stb.), íz, értékesítési potenciál (a szín,

forma, héjazat és tisztaság (pl. különösen a csicsóka esetében, amely erősen redőzött lehet), feldolgozhatóság, stb.). A résztvevő csoportok között jelentős arányt képviselnek a hobbikertészek. A hobbikertészek a *tájfajtákat* saját fogyasztásra termelik, és csak a felesleges mennyiséget értékesítik közvetlenül a gazdaságban vagy termelői piacokon. A néhány hektáros (7-10 ha) és a nagyobb területű (100 ha vagy még nagyobb) gazdaságok művelői alkotják az érdekeltek másik körét. A legtöbb ökogazdálkodó komplex gazdasággal rendelkezik, amelyen a különböző szántóföldi növények termesztését állattartással és takarmánytermesztéssel (pl. lucerna) kombinálják. Néhányan a talajletakarás módszerét, a növénytársítást, a csalánfőzetben történő öblögetést és a biodinamikus gazdálkodáshoz kapcsolódó egyéb technikákat alkalmazzák.

A génbankhoz egyéni megkeresések is érkeznek, akikről csak annyit tudni, hogy ők is ökogazdálkodók. Habár ez a folyamat meglehetősen decentralizált, úgy tűnik, hogy a minősítéssel rendelkező ökogazdálkodók jelentős része, akik a Biokultúra Egyesületnek is tagjai, tudnak a tápiószelei Növényi Diverzitás Központtal való együttműködés lehetőségéről, és ez az információ a hálózaton belül, széles körben terjed.

FAJOK

1. Zöldségek (burgonya)
2. Gyümölcsök (alma, szilva, körte, stb.)
3. Őshonos állatok (juh, szarvasmarha)

FAJTA TÍPUSA

A zöldségek és a szárnyasok növénytermesztő és állattenyésztő intézetekből származó honos fajok és fajták. A gyümölcsfák helyi fajtái a zempléni Hegyközben, az őshonos szarvasmarha a romániai Olténia régióból származik.

FORRÁS

A zöldséget és baromfikat ex situ honosították be újra, a gyümölcsöt és az őshonos szarvasmarhát in situ őrizték meg (a Hegyköz régióban és a környező térségekben).

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

A fajták egy része szerepel a nemzeti jegyzéken, a másik része nem.

ESETTANULMÁNY

Polyán Egyesület

Fenntartható faluprogram és természettel együttműködő mintagazdaság Mikóházán

A Polyán Egyesület esete

A Polyán Egyesület közösen a nyíregyházi Inspi-Ráció Egyesülettel és az E-misszió Egyesülettel 2009 óta egy fenntartható faluprogramot működtet Mikóházán. A kezdeményezés fő célkitűzése egy fenntartható, önellátásra törekvő, természetel együttműködő gazdálkodási modell elterjesztése a zempléni Hegyközben. A kezdeményezést a Polyán Egyesület koordinálja, több hazai civil szervezettel és kutatóintézetrel együttműködve. A kezdeményezés azért is modell értékű, mert a forrásteremtést, projekt menedzsmentet a nyíregyházi civil szervezetek tagjai vállalták, míg a Polyán mintagazdaság működtetését, fejlesztését, valamint a helyiekkel való együttműködés szervezését két helyi család vállalta. A két csapat a nagy távolság ellenére már negyedik éve képes egy közösségként működtetni ezt a fenntarthatósági kezdeményezést.

A program különös hangsúlyt fektet az agrár-környezetgazdálkodási módszerek alkalmazására és a mezőgazdasági sokféleség megvalósítására.

Ennek érdekében a gazdaság a Zemplénben egykor elterjedt kárpáti borzderes szarvasmarhát tenyészt. Amikor kiderült, hogy a jelenleg fajtaként Magyarországon nem elismert borzderes tájfajta a kihalás szélére került, akkor egy génmegőrzési, kutatási programot indítottak a fajta megmentésére.

Ezen túl folyamatosan arra törekednek, hogy az őshonos használatokat, gyümölcs- és zöldségféléket elterjesszék a Hegyközben. Így készült el Mikóházán a *régi gyümölcsfajták* adatbázisa, majd ez alapján egy csemetekert ültetésébe kezdtek, aminek a célja, hogy a helyi családoknak ingyenesen tudjanak csemetéket biztosítani. Az őshonos magyar baromfi fajták elterjesztése érdekében, napos baromfit osztottak pályázati forrásból Mikóházán, valamint több településen törzstenyészeteket hoztak létre, amelyet a gödöllői Kisállattenyésztési és Takarmányozási Kutatóintézet biztosított. A későbbiekben (amennyiben a pályázatok lehetővé teszik) további állat kihelyezéseket terveznek.

A program sikerének érdekében az egyesület tanfolyamokat és előadásokat szervezett fenntartható mezőgazdasági gyakorlatokról, többek között a régi állatfajok tartásáról és a *tájfajta* növények termesztéséről. Ezen kívül a helyi élelmiszerek és helyi termékek népszerűsítése érdekében minden év szeptemberében helyi termék fesztivált és vásárt szervez, amibe mára az önkormányzat is bekapcsolódott.

A fenntartható falu programot az Ökotárs Alapítvány támogatta az EGT/Norvég Finanszírozási Mechanizmusból.

A Egyesület jövőképe jól szemlélteti hosszú távú céljait:

A Polyán Egyesület olyan gazdálkodási formák újrachonosításán dolgozik, amelyek keretében az ember együttműködik az élő rendszerekkel, tevékenysége illeszkedik a táj természetes folyamataihoz gazdagítva annak sokszínűségét. A sokszínű együttműködés a helyi társadalomban is megvalósul, azáltal, hogy a természettel együttműködő gazdálkodás, az arra alapozott helyi termékek előállítása és az erre támaszkodó szociális, kulturális, oktatási, turisztikai, vendéglátó szol-

gáltatások biztosítják elsősorban az itt élők megélhetését és jólétét. Ennek következtében a helyi emberek között újra kialakul, ill. megerősödik a jó értelemben vett érdek-alapú együttműködési kényszer. Ez hosszú távon érték alapú együttműködéssé fejlődhet, amely a természet rendjére támaszkodó erkölcs talaján tud az elkövetkező generációk számára is életlehetőséget ill. életmód alternatívát kínálni. Mindennek az eredményeképp a természeti tőke és társadalmi tőke gazdagodásának egymást erősítő körfolyamatai alakulnak ki, így gazdagítva a tájat és a benne élő embert is.

ESETTANULMÁNY

Agricomplex

FAJOK

Zöldségfélék

- (paradicsom, fűszerpaprika, tök, cukkini, saláták, padlizsán, vöröshagyma, fokhagyma, répa, cékla, édeskömény)

Gyógy- és fűszernövények (bazsalikom, menta, kakukkfű)

FAJTA TÍPUSA

A vetőmagok egy része kiskertekből gyűjtött *tájfajtákból*, egy másik része magyarországi nemesítő intézetek tájfajtáiból és régi fajtáiból, egy harmadik része a világ más részeiről (Ausztria, Ázsia, Dél-Amerika) beszerzett *régi/tájfajtáiból* származik.

Hazai *tájfajták*: Kati évelő fokhagyma, Kárász fűszerpaprika, Rozika koktélpárlás, Pöttyös saláta

FORRÁS

Nagy részt ex situ, de részben in situ visszatelepítéssel

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

A vizsgálatok folyamatban voltak. A tervek szerint a fajtákat előkészítették volna a bejegyeztetésre.

Egy innovatív foglalkoztatási és vidékfejlesztési modell: különleges zöldségfélék termesztése éttermek és közétkeztetés részére

Az Agricomplex Kft. esete

A csúcsgasztronómiával foglalkozó, budapesti székhelyű Arcade Bistro, amely 2010-ben elnyerte a híres Michelin Bib Gourmand-díjat, 2009-ben létrehozott egy új vállalkozást, az Agricomplex Kft-t. Egyrészt saját és más luxus éttermek számára kiváló minőségű hazai alapanyagokat kívánt biztosítani, másrészt munkahelyteremtés révén új lehetőségeket kívánt megnyitni a vidékfejlesztésben.

Az Agricomplex Kft. által összefogott kezdeményezésnek az alapja az a szoros együttműködés volt, amelyet a vállalkozás a programba bevont mezőgazdasági szakképző iskola, a kertészeti munkákat végző közmunkások, a központi kormányzat, a környékbeli önkormányzatok, a génbankok, a kutató- és nemesítő intézetek és az éttermek között alakított ki.

A program keretében minden résztvevő fontos szerepet töltött be. Az Agricomplex a szekszárdi Csapó Dániel Mezőgazdasági Szakképző Iskolával szorosan együttműködve

az iskola kertjében 1,5 hektáron végzett növény-nemesítési – és termesztési munkát úgy, hogy ezzel az iskola oktatási tevékenységét is segítette, és a munkálatokhoz helyi munkaerőt vett igénybe. Ezt követően a tankertészetben megtermesztett fajtákat gasztronómiai felhasználás szempontjából neves éttermek szakácsmesterei tesztelték, valamint helyi felhasználásra és piacos értékesítésre is kerültek.

Közel 50 különböző zöldség és fűszerfajtát vontak tudományos vizsgálat alá az édesköménytől és a padlizsántól kezdve a bazsalikomig. A kísérletbe bevont hazai *tájfajtákat* és elfelejtett zöldségféléket környékbeli kiskertekből és Magyarország egyéb térségeiből gyűjtötték, de a kísérletekhez hazai géngyűjteményekből származó fajták vetőmagjából is kaptak kiindulási szaporítóanyagot. Emellett egyéb kontinensekről, Afrikából, Ázsiából és Dél-Amerikából, is hoztak különleges fajtákat. A kutatóintézetekben és a termesztés folyamata során

szerzett tudás eljutott a kertet művelő dolgozókhoz, akik ezt a tudást a tesztelési eljárás tapasztalataival egészítették ki. Azokat a kipróbált fajtákat, amelyek megfeleltek a termesztési elvárásoknak és sikeresen szerepeltek a gasztronómiai próbákon, hivatalos bejegyeztetésre készítették elő. Az iskola tangazdasága nem rendelkezett biominősítéssel, de követte a hazai agrár-környezetgazdálkodási programban elfogadott integrált zöldségtermesztés kritériumait, és extenzív gazdálkodási módszereket alkalmazott. Ez a program engedélyezi néhány, főként 3. kategóriájú, rovarirtó és növényvédőszer használatát.

A tankertészetben három alkalmazott dolgozott a kísérleteken. Munkájukat a nyári szünidő alatt az iskola diákjai segítették. A közeli települések önkormányatai további területeket biztosítottak a kertészkedéshez, és közmunkások is bekapcsolódtak a kertészeti munkálatokba. Ez nem történt akadálymentesen, mert az érvényben lévő jogszabályok megnehezítették a közmunkások alkalmazását mezőgazdasági tevékenységekre. Az Agricomplex és az iskola a programban minden résztvevőt arra ösztönözött, hogy saját kertjében is vezesse be a *tájfajtákat* és egyéb érdekes zöldségféléket. A helyi gazdálkodók bevonására akkor

került volna sor, ha a kísérletekből elegendő tapasztalat gyűlt össze és az Agricomplexnek sikerült kidolgoznia egy megfelelő minőségbiztosítási rendszert. Foglalkoztatás és vidékfejlesztés szempontjából a kezdeményezés több pozitív lehetőséget is magába foglalt. A tervek szerint a program keretében előállított piacépes termék egy része a tangazdaságban dolgozók saját háztartásába, a felesleg pedig a hazai piacra és az Agricomplex Kft.-én keresztül hazai minőségi éttermekbe került volna. Az értékesítési elképzelést megerősíti, hogy a legtöbb magyarországi ínyencétterem osztrák vagy olasz piacokról szerzi be az alapanyagokat, miközben a felhasznált zöldségek és gyümölcsök töredék árérték helyben is megtermelhetők. A magas minőségű, piacépes alapanyagokon kívül az Agricomplex különleges feldolgozott termékek (pl. szárított paradicsom, csicsóka liszt, különleges pálinkák, ecetes savanyúságok, zöldségivólevelek) előállítását próbagyártásban kezdte el, és a későbbiekben ezeknek a termékeknek az értékesítését is kilátásba helyezte. Az egzotikus feldolgozott termékek pedig új piaci rést jelenthettek volna.

Az önkormányzati tulajdonban lévő területeken megtermelt javak számára további felvevő piacot jelenthettek a helyi iskolai és óvodai közétkeztetési programok.

Ez a megoldás az önkormányzatok számára kiadás-megtakarítást eredményezhet. Az Agricomplex véleménye szerint ahhoz azonban, hogy az ilyen típusú programok hosszú távon is sikeresen működjenek, lehetővé kell tenni, hogy az önkormányzatok saját vállalkozásokat hozhassanak létre az önkormányzati tulajdonban lévő területeken megtermelt élelmiszerek értékesítésére. Ezek a bevételek lehetővé tennék további források elkülönítését hasonló programok elindítására és a szükséges infrastruktúra biztosítására (eszközök, vetőmagok beszerzése, szakértelem, stb.).

A közmunkások a program keretében alacsony technikai háttérrel igénylő termesztési módszereket sajátíthattak el olyan különleges zöldség- és fűszerfélék előállítására és feldolgozására, amelyek egy új rést jelentenek a hazai piacon. A felhalmozott tudás lehetővé tenné saját vállalkozások létrehozását, amely magasabb jövedelmet biztosítana a közmunka program keretében nyújtott bérekhez képest. Vásárlóerejük megnőne, amely tovább erősítené a helyi gazdaságot. Az újonnan szerzett foglalkoztatott státusznak köszönhetően a közmunka program költségei csökkenének, amely az állam számára is megtakarítást jelentene.

A bemutatott program főként magánforrásokból valósult meg. A mezőgazdasági iskola a földterületet biztosította és nyári diákmunkásokkal járult hozzá a működtetéshez. A környező települések közmunkásainak bérét az állam fizette. Az Agricomplex több Európai Unió pályázati felhívással próbálkozott, de nem sikerült ilyen jellegű forrásokat mozgósítania. Tekintettel a program munkahelyteremtő és helyi gazdaságfejlesztő képességére a program kezdeményezői a Vidékfejlesztési Minisztériumnak is javasolták hasonló programok beindítását országszerte.

A kutatási tevékenységeket és a helyi gazdaságfejlesztési programokat sújtó kedvezőtlen hazai jogszabályi környezet miatt, valamint a mezőgazdasági innovációt támogató pályázati és egyéb források hiányában, amelyeknek a bevonása főként az indulási időszakban szükséges a magántőke kiegészítésére, a kezdeményezés 2012-ben megszűnt. A különleges és elfelejtett zöldségvetőmagok beszerzését, és a hagyományos termelési eljárások terjesztését, amely az Agricomplex feladata volt, a *MonJardin! - Kert a konyhában* nevű vállalkozás vette át. Az új kezdeményezés célja az önellátó, akár városi kertészkedés népszerűsítése.

FAJOK

Szárazságtűrő szántóföldi növények és takarmánynövények:

Feketebodza, amaránt, cirok, mohar, csicseriborsó, édes ánizs, somkóró, olajretek, szöszös bükköny, földimogyoró, csicsóka, batáta, stb.

ESETTANULMÁNY

Bács-Kiskun Megyei
Agrárkamara

FAJTA TÍPUSA

A tápiószelei Növényi Diverzitás Központtól és a szegedi Gabonakutató Intézet génbankjaiban tárolt régi, táj- és új fajták egyaránt:

- *Tájfajták*: nagykörösi *tájfajta* mohar, ladánybenei *tájfajta* mohar, újszilvási *tájfajta* takarmány görögdinnye, ceglédi *tájfajta* piros csicsóka, tápiószelei *tájfajta* mogyoró
- Egyéb fajták: tápiói sima csicsóka, tápiói korai csicsóka, kecskeméti fehér virágú somkóró, stb.

FORRÁS

A génbankokból és a kutatóintézetekből történt visszahonosítással

JELENLÉT A HIVATALOS FAJTAJEGYZÉKEN

A fajták egy része szerepel a nemzeti fajtajegyzéken (pl. tápiói sima csicsóka, tápiói korai csicsóka, kecskeméti fehér virágú somkóró, tápiói 96 fajta batáta), másik része nem.

Alkalmazkodás a klímaváltozáshoz alternatív és szárazságtűrő növények termesztésével a Homokhátságban

A Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara esete

A Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara 2001-ben elindított egy programot azzal a céllal, hogy az éghajlatváltozás által teremtett új környezeti feltételek miatt javítson a mezőgazdálkodás alkalmazkodó képességén a Homokhátságban. A térségre jellemző a többnyire gyenge termőképességű, rossz vízgazdálkodású homokos talaj.

Az elmúlt években a felszíni és a felszín alatti vízmennyiség csökkenésével párhuzamosan aszályok jelentkeztek. Az elsivatagosodás következtében a homokháti gazdálkodóknak már nincs lehetőségük arra, hogy ugyanazokat a növényeket termesszék, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt. A program keretében azonban lehetőség nyílt szárazságtűrő és a térségben a hagyományosan termesztettekhez képest újnak vagy *alternatív növények* termesztésére, az erre vonatkozó termesztési és fajtakísérletekre, valamint a bevált fajok és fajták eladhatóságának növelésére. A Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara által koordinált program a helyi gazdálkodók, génban-

kok és kutatóintézetek, vállalkozók, agrárkamarák, régiófejlesztési hivatalok, minisztériumi tisztviselők, a média és a civil szervezetek (összesen 26 szervezet) jól összehangolt együttműködésén alapult.

A tápiószelei Növényi Diverzitás Központ és a Szegedi Gabonakutató Intézet összeállítottak egy fajtaajánlati listát szárazságtűrő szántóföldi és takarmánynövényekből, amelynek alapján a gazdálkodók többféle növényfajból és fajtából választhattak¹⁸. A listában található növények között szerepelt az őszi rozs, a takarmány görögdinnye, a feketebodza, az amaránt, a cirok, a csicseriborsó, az édes ánizs, az olajretek, a szöszös bükköny és egyebek. A kísérletekhez szükséges kiindulási szaporítóanyagot elsősorban a két intézet biztosította a gazdálkodók számára. A Tápiószeléről kapott fajták közül négy fajta (egy somkóró-fajta, két csicsóka és egy batáta-fajta) a génbank saját nemesítési tevékenységének az eredménye. Ezeket, bár mind a hivatalos fajtajegyzéken szereplő fajta, a génbank

a szokásos génbanki eljárásban is kiadja, azaz kísérleti célra kisebb mennyiséget ingyenesen.

A többi fajta (háromféle csicseriborsó, egy csicsóka, egy földimogyoró, egy mohar és egy takarmány görög-dinnye-fajta) a génbank gyűjteményéből származik, és nem szerepel a hivatalos jegyzéken, ezért a kapott vetőmag csak saját használatra engedélyezett.

A gazdálkodók a kapott listákról kiválasztották az általuk preferált növényt. A kiválasztott növények a régióban hagyományosan termesztett növényekhez képest általában kevesebb erőforrásigény mellett nagyobb fedezeti hozzájárulást biztosítottak, és valóban jobban tűrték az aszályos időszakokat. A mintaterületek mérete egyenként átlagosan 1-2 hektár körül volt. Néhány évvel a program indulása után, 2004-ben, a bevont területek nagysága elérte a 300 hektárt, a résztvevő (általában piacra termelő) gazdálkodók száma pedig 300 fő körül mozgott, és minden évben kb. 140 fő vett részt a képzéseken.

Az Agrárkamara hivatalos szerződést kötött a gazdálkodókkal, amelynek értelmében vállalták, hogy kötelező jelleggel rendszeres mezőgazdasági és meteorológiai

adatokat (csapadék mennyisége, napsütöses órák száma, szélirány, stb.) szolgáltatnak¹⁹. Emellett együttműködtek abban, hogy lehetővé tegyék más, a program iránt érdeklődő gazdálkodók vagy személyek számára gazdaságuk meglátogatását és a termesztett növények bemutatását. A gazdák a kiválasztott növények termesztésére vonatkozó adatok gyűjtéséért és a tapasztalatok közreadásáért cserébe támogatást kaptak. Rendszeresen lehetőségük volt arra, hogy egymás közt is kicseréljék a program során gyűjtött tapasztalataikat.

A Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara a környékbeli gazdálkodók részére képzéseket szervezett a növénytermesztési technológiák megismerésére. Emellett a program keretében kipróbált speciális növényekre vonatkozó előzetes piackutatást végzett, összegyűjtötte a programhoz szükséges tőkét, és részletesen dokumentálta a projekt eredményeit.

A kezdeményezésre a média is figyelte, és széles körben tudósított az eredményekről.

A Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara a programot a Vidékfejlesztési Minisztérium és a Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség forrásából finanszírozta. A hosszú távú finanszírozás rendszerint bizonyta-

lan volt, a támogatások meghosszabbítása általában csak évente került bejelentésre. A költségek többségét a koordinátorok bére, a vetőmagok beszerzése és a képzések megszervezése képezték.

A program pozitív „mellékhatásként” a szárazságtűrő növényekkel történt kísérletezés a mezőgazdasági bevételek növekedéséhez vezetett a régióban. A kipróbált növények alacsony eszköz- és tőkebefektetés mellett is biztosították a hagyományosan termesztett növényekhez hasonló szintű fedezeti hozzájárulást. Bizonyos esetekben a programban résztvevő gazdálkodók a megtermelt mennyiségnél többet is tudtak volna értékesíteni, mivel ezek a fajták ritkaságnak számítanak a piacon.

A szárazságtűrő növények művelése a vidékfejlesztés és a helyi gazdaság fellendítésének egy fontos eszközévé vált. A program keretében szervezett képzések szorosabbra fűzték a gazdálkodók együttműködését és új kezdeményezésekhez vezettek. Újabb civil szervezeteket alapítottak a falusi turizmus fellendítésére, és számos mangalica- illetve szürkemarhahús feldolgozó üzem jött létre a térségben.

Támogatási források hiányában a program 2006-ban megszűnt.

Fogalmak

Adományozó szülő (donor)

A növénynemesítésben az a növény, amely az átvinni kívánt tulajdonságot adja az új nemesítésű fajtának.

Alternatív növények

Olyan növények, amelyeknek a termesztése hagyományosan nem jellemző egy adott területre, vagy egyes népszerűbb fajokhoz képest (pl. búza) a termesztésük és felhasználásuk kevésbé elterjedt a mezőgazdaságban (pl. tönke és alakor).

Élelmezésbiztonság

Az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete (FAO) szerint az élelmezésbiztonság akkor valósul meg, ha minden ember elegendő olyan biztonságos és tápláló ételhez jut folyamatosan, amely megfelel a táplálkozási igényeinek és étkezési szokásainak, és így módon aktív és egészséges életet élhet.

Élelmiszer-önrendelkezés

A fogalom a kistermelők nemzetközi mozgalmához - a Via Campesinához - köthető, amely először 1996-ban az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) által megrendezett Nemzetközi Élelmezésügyi Csúcstalálkozón mutatta be az élelmiszer-önrendelkezés koncepcióját. Az élelmiszer-önrendelkezés az államok és helyi közösségek azon joga, hogy meghatározzák saját mezőgazdasági

és élelmiszerpolitikájukat, és hozzáférjenek környezetkímélő módszerekkel, lehetőségek szerint helyben előállított, egészséges és kulturálisan megfelelő ételhez. Ez a jog nem járhat azzal, hogy más országok piacait mesterségesen alacsony áron tartott termékekkel árasztják el.

Ex-situ megőrzés

Az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrások természetes élőhelyükön kívül történő megőrzése, génbanki gyűjteményekben vagy ültetvényekben történő fenntartása.

Fajtaoltalom

Növényfajta vonatkozásában a fajtaoltalom jogot ad a nemesítőnek, hogy a fajtát az oltalmi időszak alatt licenccé ellenében kizárólagosan hasznosítsa. Az oltalmi rendszer alapvető közgazdasági rendeltetése, hogy biztosítsa a kutatási és fejlesztési ráfordítások megtérülését azáltal, hogy az oltalommal járó kizárólagosság időleges piaci monopolhelyzetet teremt a nemesítő számára profit szerzés céljából.

Gazdálkodói fajta

Franciaországban a variété paysanne (paraszti fajta, angolul peasant varieties) a leggyakrabban használt fogalom. Ezzel szinonim fogalomként használják a „gazdálkodói fajták” (farmers' variety) fogalmat. E fogalmak használatával hangsúlyosan jelenik meg,

hogy az adott fajták a paraszti tevékenység és kultúra örökségei. Ugyanakkor kevésbé jelentős, hogy az adott fajta adaptálódott-e a helyi agrár-ökológiai feltételekhez és gazdálkodási módokhoz, mert vonatkozhatnak helyi és nem helyi fajtákra is. A fajta eredete sem kiemelt szempont, hiszen lehetnek olyan fajták is paraszti vagy gazdálkodói fajták, amelyek kereskedelmi nemesítésből származnak, de a gazdálkodók továbbfejlesztették/ továbbfejlesztik azt. (Bocci, R. és mások, 2010). A gazdálkodói fajták fontos tulajdonsága, hogy leromlás nélkül újraszaporíthatók.

Helyi fajta

Az ország egyes tájain önellátásra vagy közeli piacon való értékesítésre termesztett fajta, amely az illető táj éghajlati, talaj, de főleg közgazdasági viszonyai (pl. feldolgozóipar vagy felvevő piac közelsége) következtében az oda került fajták közül termesztésre a legalkalmasabb, leggazdaságosabb és ezért az illető tájon vagy körzetben legjobban elterjedt.²⁰

Hibrid fajta

Modern növénynemesítési gyakorlat során a különböző fajhoz vagy fajtához tartozó növények keresztezésével létrehozott egyed. Általában steril, tovább nem szaporítható.

In-situ megőrzés

A fajok és változatok életképes állományainak természetes környezetükben történő fenntartása és helyreállítása, kultúr- vagy haszonnövények esetében pedig az olyan környezetben történő fenn-tartás, ahol jellegzetes tulajdonságaik kialakultak.

Negatív szelekció

Nemesítési módszer, melynek során a növényállományból kiválogatják és eltávolítják az összes nem kívánatos egyedet és a megmaradt állományt szaporítják tovább.

On-farm megőrzés

Helyi körülményekhez alkalmazkodott fajták, hagyományörző eredeti termőhelyükön, termesztés útján történő fenntartása gazdaságokban és kiskertekben.

Ökológiai fajta

Olyan növényfajta, amelyet ökológiai nemesítéssel állítottak elő.

Ökológiai nemesítés

Az ökológiai gazdálkodásban használt vetőmagok jelentős részét az „ökológiai körülmények között szaporított vetőmagok alkotják”. Ezek általában az intenzív mezőgazdasági termelés számára, a helyi környezeti feltételek figyelembe vétele nélkül, hagyományos módon nemesített fajták vetőmagjai, amelyeket - egyéves növényeknél legalább egy generáción, évelő növényeknél legalább két vegetációs időszakon keresztül - ökológiai körülmények között szaporítottak fel. Az ökológiai nemesítés során azonban az ökológiai gazdálkodás feltételrendszerének a betartása (átállt terület, beleértve az ökológiai minősítéssel rendelkező tenyészteret, növényvédelem, gyomszabályozás stb.) nem csak a vetőmagok felszaporítására vonatkozik, hanem az ezt megelőző nemesítési folyamatra is. A nemesítési munka decentralizált módon, a helyi

adottságok sokszínűségének figyelembevételével zajlik specifikus nemesítési módszerekkel, amelyeknek a végterméke „az ökológiai növényfajta”. Az ökológiai nemesítés szigorú feltételrend-szerrel rendelkezik, amelynek részletes ismertetéséhez lásd (Kovács G., 2011) a felhasznált irodalomban.

Ökotípus

A fajnak (vagy annak egy részének) egy adott környezetben a természetes szelekció eredményeként kialakult típusa (változata).

Populáció

Az adott fajhoz tartozó individuumok összessége egy adott földrajzi egységen belül. Inkább akkor használjuk, ha a fajt jellemző közös vonások mellett inkább az egyedi különbségeket akarjuk kifejezni, - szemben például a nemesített fajták kiegyenlítettségével - mondjuk egy ökotípusnál.

Régi fajta (régí nemesítésű fajta)

Hagyományos módszerekkel nemesített régi fajta, amelynek vetőmagja a legtöbb esetben már nincs közforgalomban.

Részvételi nemesítés

Az ilyen típusú nemesítés keretében a gazdálkodó és a nemesítő együttműködnek egy folyamatos párbeszéd és interakció révén annak érdekében, hogy olyan új fajtákat állítsanak elő természetes nemesítési módszerekkel, amelyek a gazálkodó igényeire és mezőgazdasági gyakorlatára épülnek.

Tájfajta

A tájfajták rendszerint olyan helyi névvel rendelkező (azonosítható) fajták, amelyek nem estek át formális nemesítésen. Jellemző rájuk, hogy alkalmazkodtak a termesztési területük környezeti feltételeihez (toleránsak a termesztési területhez kapcsolódó biotikus és az abiotikus stresszekkel). Részét képezik a fajtát megőrzők hagyományos ismereteinek, kapcsolódnak szokásaikhoz, ünnepeikhez.” (Negri, V., 2003). A tájfajta növények egyik fő tulajdonsága, hogy leromlás nélkül újraszaporíthatók.

Réspiaci fajta

A svájci Szövetségi Gazdasági Minisztérium vetőmagokról és szaporítóanyagokról szóló 916.151.1 számú rendelete (1998. december 7., módosítás 2010. július 1.) alapján a réspiaci fajta (variété de niche) a génmódosított fajták kivételével olyan tájfajta, régi nemesítésű vagy, a takarmánynövények esetében, ökotípus, amely nem felel meg a hivatalos fajtajegyzék feltételeinek.

Tömegszelekció

Egy nemesítési módszer, amelynek során egy növényállományból kiválasztjuk az általunk előnyösnek ítélt lehetőleg összes egyedet és ezek magját összekeverve képezzük a következő utódgenerációt.

Utántermesztett vetőmag

Az ‘utántermesztett vetőmag’ egy jogi kategória, a mezőgazdasági termelő által termelt saját részre visszavetett, nem minősített vetőmagokat jelenti. A formális vetőmag-rendszer szereplői minden országban harcolnak azért, hogy visszaszorítsák az utántermesztési gyakorlatot, és lobbiznak a jogdíjak, és adminisztratív akadályok bevezetéséért.

Felhasznált irodalom

- Andersen, R. és Winge, T. The Farmers' Rights Project – Background Study 7: Success Stories from the Realization of Farmers' Rights Related to Plant Genetic Resources for Food and Agriculture. FNI Report 4/2008, The Fridtjof Nansen Institute, Lysaker, Norway, 2008
- Bagi B., Csányi Gy., Dr. Iványi I., Dr. Iványi L., Dr. Izsáki Z., Dr. Izsáki Z., Dr. Reszkető P., Agócs B., Csányi Gy. (szerk.). Homokhátsági füzetek I: Szárazságtűrő szántóföldi növények, Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara, 2001
- Bailey, A.R., Maggioni, L. és Eyzaguirre, P. (szerk.). Crop genetic resources in European home gardens. Proceedings of a workshop, 3-4 October 2007, Ljubljana. Bioversity International, Rome, 2009
- Bela Gy. A biodiverzitás értékelése intézményi közgazdasági megközelítésből. PhD disszertáció. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2011
- Bocci, R., Chable, V., Kastler, G. és Louwaars, N. „Report on Policy recommendations: set of recommendations on farm conservation strategy, the role of innovative market mechanisms, legislative framework for landraces, conservation varieties and amateur varieties in Europe”. Farm Seed Opportunities, Specific Targeted Research Project, VI Framework programme, 2010 (FSOa)
- Bocci, R., Levillain, T., Kastler, G., Serpolay, E., Pino, S., Nonne, MF., Almekinders, C., Schiere, H., Gonzalez, JM., Valero, T. És Casado, S. „Report on Analysis of relevant case studies on the role of innovative market promoting the sustainable use of agrobiodiversity”, Farm Seed Opportunities, Specific Targeted Research Project, VI Framework programme, 2010 (FSOb)
- Bocci, R. és Chiari, T. (szerk.). The Sustainable Use of Agrobiodiversity in Italy: Report on case studies on article 6 of the International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture. Istituto Agronomico per l'Oltremare, Florence, 2009
- Borowiak, C. Farmers Rights: Intellectual Property and the Struggle Over Seeds,. Politics & Society 32/(4), 2004
- Csányi Gy., Gyuris K., Hegyi T., Nagy I. és Panda Gy. Nagy L. (szerk.). Homokhátsági füzetek VII: Szegletes lednek, olajretek, gyepre alapozott, szárazságtűrő növényekkel kiegészített állattartás, Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara, 2003
- Csányi Gy., Fodor T., Hasznosi K., Novák J. Homokhátsági füzetek VI: A szárazságtűrő és alternatív növények termesztésének 2002. évi gyakorlati és gazdasági tapasztalatairól, Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara, 2002
- Csányi Gy., Novák J. Homokhátsági füzetek XI: A szárazságtűrő és alternatív növények termesztésének és termelési adatok gyűjtésének gyakorlati tapasztalatai 2005, Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara, 2005
- Csányi Gy., Novák J. Homokhátsági füzetek XIII: A szárazságtűrő és alternatív növények termesztésének és termelési adatok gyűjtésének gyakorlati tapasztalatai 2006, Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara, 2006
- De Schutter, O. The Right to Food: Seed policies and the right to food: enhancing agrobiodiversity and encouraging innovation. UN General Assembly, 64th session, A/64/170, 2009. Internet: www.srfood.org/index.php/en/component/content/article/261-current-intellectual-property-rights-regime-suboptimal-for-global-food-security (Accessed: May 1, 2012)
- FAOa. Second Report on the State of the Worlds' Plant Genetic Resources, Rome, 2010. Internet: www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/seeds-pgr/sow/sow2/en/ (Accessed: May 1, 2012)
- FAOb. International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture, 2004. Internet: www.planttreaty.org/content/texts-treaty-official-versions (Accessed: May 1, 2012)
- FAOc. State of the Worlds' Plant Genetic Resources. Rome, 1997. Internet: www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/seeds-pgr/sow/en/ (Accessed: May1, 2012)
- FAOd. Global Plan of Action for the Conservation and Sustainable Use of Plant Genetic Resources for Food and Agriculture and the Leipzig Declaration, 1996. Internet: www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/seeds-pgr/gpa/en/ (Accessed: May 1, 2012)
- Horváth L., Gyuris K. Csányi György (szerk.). Homokhátsági füzetek X: A Homokhátság szántóira ajánlott fajták, Bács-Kiskun Megyei Agrárkamara, 2005
- International Assessment for Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development (IAASTD). 2008, Internet: www.agassessment.org (Accessed: May 1, 2012)
- Kovács G. Ökológiai (bio) nemesítés: lehetséges megoldások a gyorsan változó környezethez alkalmazkodó fajták előállítására. MAG Arany Évkönyv 2011, 86-89
- Lantos T. (szerk.). Dráva- menti gyümölcsészet; Tanulmányok a tájhoz alkalmazkodó gyümölcsészetéről; Ormánság Alapítvány, 2005
- Naziri, D. Direct sale as a means for promoting the sustainable use of plant genetic resources: the case of the Tuscany Region, Journal of Agriculture and Environment for International Development, vol. 103 (1/2), Istituto Agronomico per l'Oltremare, 2009
- Pimbert, M. FSOc. „Report on Methodologies for participatory research in on farm maintenance and breeding”, Farm Seed Opportunities, Specific Targeted Research Project, VI Framework programme, 2010 (FSOc)
- Salazar, R., Louwaars N. és Visser, B. Protecting Farmers' New Varieties: New Approaches to Rights on Collective Innovations in Plant Genetic Resources, World Development 35(9): 1015 - 1528, 2007
- Simonyi B. és Varga G. Élelmiszer-önrendelkezés - Mezőgazdaság, fenntarthatóság, demokrácia, Védegylet, 2008. Internet: www.vedegylet.hu/doc/eleonr.pdf (Accessed: May 1, 2012)
- Veteläinen, M., Negri, V. and Maxted, N. European landrace conservation, management and use. Technical Bulletin. pp. 1-238. Bioversity International, Rome, 2009
- Vidékfejlesztési Minisztérium. Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020, Internet: videkstrategia.kormany.hu/nemzeti-videkstrategia (Accessed: May 1, 2012)

Végjegyzet

¹ FAOc, 1997

² FAOc, 1997; De Schutter, 2009

³ IAASTD, 2008

⁴ Salazar, R. és mások, 2007, Bocci, R. és mások, 2010 (FSOb)

⁵ FAOb, 2004

⁶ Bela, 2011

⁷ Borowiak, 2004

⁸ Bela, 2011

⁹ Az érvényes jogszabályok („tájfajta rendeleteket”) nem veszik figyelembe, hogy a környezeti feltételek változásával az adott fajta továbbfejlődhet és egyes tulajdonságai eltérhetnek a bejegyzésben szereplő leírástól. A fajták leírásánál szintén nehézséget jelentenek az egyöntetűség- re és állandóságra vonatkozó elvárások, mert leszűkítik a „tájfajtának” értelmezhető növények körét. További akadályokat jelentenek a fajták vetőmagjának forgalmazását érintő földrajzi és mennyiségi korlátok. Azok az új fajták, amelyek gazdálkodók egyéni nemesítési tevékenységéből vagy részvételi nemesítésből származnak szabályozás tekintetében továbbra is légüres térben mozognak. További részletekért lásd Bocci, R. és mások, 2010 (FSOa)

¹⁰ 916.151.1 – Ordonnance du Département Fédéral de l’Economie sur les semences et plants du 7 décembre 1998 (Etat le 1er juillet 2010), Svájci Szövetségi Gazdasági Minisztérium vetőmagokról és szaporító- anyagokról szóló 1998. december 7.-i rendelete (2010. július 1. módosítás), www.admin.ch/ch/f/rs/9/916.151.1.fr.pdf

¹¹ FAOd, 1996, 14 cikk - Developing new markets for local varieties and “diversity-rich” products (Új piacok létrehozása tájfajták és „diverzitásban-gazdag” termékek részére); Bocci, R. és mások, 2010 (FSOb); Naziri, 2009

¹² Regine, A., és mások, 2008; Bocci, R., és mások, 2009; Bailey, A.R. és mások, 2009; Vetelainen, M., és mások 2009.

¹³ Egyéb európai kutatások, amelyek hasonló következtetésekre jutottak: Bocci, R. és mások, 2009

¹⁴ Hazai rendeletek: 104/2009. (VIII. 5.) FVM rendelet a tájfajták állami elismeréséről, valamint vetőmagvaik előállítási és forgalmazási feltételeiről; 65/ 2011. (VI I.11.) VM rendelet a zöldségnövény fajok tájfajtáinak és házi kerti fajtáinak elismeréséről, valamint vetőmagvaik előállítási és forgalomba hozatali feltételeiről; 27/2012. (III. 24.) VM rendelet a gyümölcs tájfajták állami elismeréséről valamint szaporítóanyagaik előállítási és forgalomba hozatali feltét-

eleiről; 108/ 2012. (VI . 1.) VM rendelet a természetes környezet megőrzésére szánt takarmánynövény- vetőmagkeverékek begyűjtését és forgal mazását engedélyező hatóságok ki jelölése vonatkozásában egyes kormányrendeletek módosításáról

¹⁵ Európai Bizottság irányelvei: 2008/62/EK a helyi és a regionális feltételekhez természetes módon alkalmazkodott, és génerózió által veszélyeztetett mezőgazdasági honos fajok és fajták elfogadása, és ezen honos fajok és fajták vetőmagjának, valamint vetőburgonyájának forgalmazása esetében alkalmazható eltérésekről; 2009/145/EK egy adott helyen és régióban hagyományosan termesztett és génerózió által veszélyeztetett honos zöldségfajok és fajták, illetve a kereskedelmi növénytermesztési szempontból tényleges értékkel nem rendelkező, csupán bizonyos feltételek melletti termesztésre nemesített zöldségek fajtáinak elismerése, és ezen honos fajok és fajták vetőmagjának forgalmazása esetében alkalmazható

eltérésekről; 2010/60/EU a természetes környezet megőrzésére szánt takarmánynövény-vetőmagkeve- rékek forgalmazása tekintetében bizonyos eltérések biztosításáról

¹⁶ 358/2004. (XII. 26.) Kormány Rendelet az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génfor- rásokról szóló, Rómában, 2001. november 3-án elfo- gadott nemzetközi Egyezmény kihirdetéséről

¹⁷ Lantos, 2005.

¹⁸ Bagi B. és mások, 2001; Csányi Gy. és mások, 2003; Horváth L. és mások, 2005

¹⁹ Csányi Gy. és mások, 2002; Csányi Gy. és mások, 2005, Csányi. Gy és mások, 2006

²⁰ Kertészeti Lexikon, Muraközi, T. és mások, (1963)

VÉDEGYLET

essrg

„Az FSC (Forest Stewardship Council – Felelős Erdőgazdálkodás Tanácsa) a faanyag eredetét nyomon követő felügyeleti lánc, amely végig kíséri a fa útját az erdőtől a papírgyártáson át egészen a késztermékig. A minősítés garantálja, hogy az adott termék olyan erdőgazdaságból származik, ahol a kitermelés és az erdő újratelepítése során figyelembe veszik a biodiverzitást (az élővilág sokféleségét) és az ökológiai egyensúly fenntartását.”

Ez a kiadvány a Folprint „zöld” nyomdában készült; FSC tanúsított termék. A papír, és a teljes gyártási lánc rendelkezik FSC tanúsítással, valamint Chemi free CTP-vel (vegyszermentes nyomóformakészítés), alcohol-free pinting technológiával (izopropil alkohol nélkül), 100% újratemelődő növényi olajbázisú nyomdafestékekkel került legyártásra.

